

De grenzeloos duurzame gemeente

Verslag van de Lokale Duurzaamheidsspiegel 2003

Thijs de la Court

COS Noord-Holland Noord

September 2003

Dit verslag is geschreven in opdracht van de Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling, NCDO, en mede financieel ondersteund door het ministerie VROM.

Uitvoering en coördinatie van het onderzoek lagen in handen van:

Thijs de la Court
Richard van Leeuwen

Analyse en tekst :

Thijs de la Court

Veel dank gaat uit naar Palwasha Babrakzai, Gerdi Kooy, Steven Rijdsdijk, Esther Anker, Natasja Insing en andere leden van het team van COS Noord-Holland Noord, Centrum voor Internationale Samenwerking, voor de ondersteuning bij dit project en naar de meer dan duizend informanten bij de Nederlandse gemeenten.

Veel dank gaat tevens uit naar Ace Suares voor zijn ondersteuning bij de het onderhoud van website en database. Meer informatie via www.suares.nl

Contact:

COS Noord-Holland Noord
Oude Gracht 86
1811 CM, Alkmaar
(31)72-520 25 17
www.la21.nl

September 2003

1	De wereldgemeente; Grenzen van het mondiaal beleid	5
1.1	Van 'mainstream' geen sprake	5
1.2	Coherentie van beleid	7
1.3	Maatschappelijk veld verantwoordelijk?	7
1.4	Zet lokaal de wereld centraal!	8
1.5	Aanbevelingen	8
2	Amersfoort aan Zee; Klimaatbeleid in ontwikkeling	10
2.1	Het gemeentelijk klimaatconvenant	10
2.2	Naar concrete actie	12
2.3	Het Energie Prestatie Advies: de consument aan de macht	12
2.4	De Lokale Overheid slachtoffer van landelijk falend klimaatbeleid?	13
2.5	Energiebesparing belangrijker dan klimaatproblematiek?	14
2.6	Klimaatbeleid biedt het kader voor energiebeleid	14
2.7	De klimaatgemeenten van Nederland	15
2.8	Aanbevelingen:	15
3	Waterbeheer; Extremen in een anders zo vlak land.	17
3.1	Waterbeheer van gemeenten gaat vooral over riolering	17
3.2	Het nieuwe waterbeheer: voor de 21 ^{ste} eeuw	18
3.3	Neerslag voor de toekomst bekend?	19
3.4	Rioleringsplannen beperkt	19
3.5	De watertoets helpt!	21
3.6	Aanbevelingen	21
4	Groen en Ruimte: De collectieve achtertuin	23
4.1	De natuur krijgt de ruimte	23
4.2	Biologisch groenonderhoud	23
4.3	Verandering in de planten- en dierenwereld niet in beeld	24
4.4	Aanbevelingen	24
5	Sociaal, duurzame ontwikkeling is – ook – mensenwerk	25
5.1	Kennis over gemeentelijke armoede	25
5.2	Emancipatiebeleid in de marge	25
5.3	De winkel om de hoek is zoek!	26
5.4	Aanbevelingen	26
6	De synthese	28
6.1	De grenzeloos duurzame gemeente	28
6.2	Het territoriale discours voorbij	28
6.3	Aanbevelingen	29
7	Bijlage: Methodologische verantwoording	30
7.1	De spiegel in het proces van LA21	30
7.2	De methodiek 2003	31
7.3	Competitie en de genomineerden	32
8	Bijlage: nadere analyse	34
8.1	Mondiaal beleid:	34
8.2	Klimaatbeleid	36
8.3	Water	38
9	Bijlage: De website en de scores	40

Voorwoord

“Dit is niet eerlijk!” klaagde een ambtenaar na lezing van een artikel in VROM.nl, het milieublade van onze landelijke overheid. De rapportage van de lokale duurzaamheidsspiegel 2002 had haar gemeente lelijk te kijk gezet. Laag scorend op deze duurzaamheidsladder kreeg haar wethouder van collegae uit de omgeving ervan langs. “We kunnen er niets aan doen. We zijn een kleine gemeente en krijgen de gemeenteraad nog niet mee in een ambitieus programma. En dan worden komt er nog een negatieve score bovenop. Dat helpt niet”. Enkele maanden later heb ik raadsleden uit de betreffende gemeente aan de telefoon. “Als we nu een groepje vormen van verschillende partijen en we nemen één thema, bijvoorbeeld klimaatproblematiek, dan zouden we toch wat kunnen gaan betekenen?” In alle openheid, via samenwerking en met de ogen gericht op de toekomst kan de kleinste gemeente innovatief beleid vormgeven.

De ‘Lokale Duurzaamheidsspiegel’ is slechts een meetinstrument. Ze geeft u een maat van de beleidsinspanningen van de lokale overheid op het gebied van duurzame ontwikkeling. Het is geen ‘proces’, geen ‘scenario’ en geen ‘wetenschappelijk onderzoek’ maar slechts een grove indicator. Per thema enkele tientallen vragen, relevant voor bijna alle gemeenten in Nederland. En als ze met ‘ja’ worden beantwoord dan krijgt de gemeente één of meerdere punten erbij. Zo ontstaat een score waarmee u gemeenten kan vergelijken. Een relatieve score die een aardig beeld biedt van de inspanningen van honderden gemeenten in Nederland. De ‘spiegel’, zoals we het instrument zijn gaan noemen, bracht wel wat in beweging. Zo gebeurde het in 2003 vele malen dat bekend werd dat een gemeente ‘laag’ scoorde in de spiegel en vervolgens een debat los kwam dat leidde tot nieuwe initiatieven. Of een hoge score versterkte de positie van een beleidssector. “We zijn op de goede weg!” Ook dit jaar zullen gemeenten met de resultaten geconfronteerd worden.

De ‘spiegel’ is natuurlijk slechts een instrument in handen van mensen die deel zijn van een proces, al of niet richting duurzame ontwikkeling. In 1992 vond de Verenigde Naties Conferentie over Milieu en Ontwikkeling plaats, in Brazilië. In 2002 vond de Wereld Conferentie of Duurzame Ontwikkeling plaats, in Johannesburg. De agenda voor de 21ste eeuw, gericht op duurzame ontwikkeling, werd wederom bekrachtigd. Maar de gemeenschappelijke processen, zoals de lokale uitwerking van deze agenda, lijken kracht te verliezen. Dwingende problemen gekoppeld aan internationale rechtvaardigheid en verdelingsproblematiek worden in de veelal abstracte arena van het mondiale debat uitgevochten.

Vertaling naar lokale actie en processen richting duurzame ontwikkeling vraagt om brede coalities van elkaar ondersteunende en aanvullende organisaties met één gezamenlijk doel: het dichterbij brengen van de ‘grenzeloos duurzame gemeente’ waarin overheid, bedrijfsleven en maatschappelijk veld gezamenlijk alles inzetten om van de wereld een gezonde, veilige en vreedzame plek te maken voor onze kinderen- en kleinkinderen, hier en elders in de wereld.

Thijs de la Court

1 De wereldgemeente; Grenzen van het mondiaal beleid

Er is een degelijke basis voor gemeentelijke internationale samenwerking. Bijna 300 van de 500 Nederlandse gemeenten 'doen er aan'. Uit de duurzaamheidsspiegel en andere onderzoeken blijkt echter dat het gemeentelijk internationaal werk gemarginaliseerd wordt. Er is weinig relatie met belangrijke vragen over duurzame ontwikkeling, laat staan met hoofdlijnen en dilemma's van het gemeentelijk beleid. De lokale overheid investeert, maar beperkt. Het maatschappelijk middenveld en haar nationale organisaties weten de synergie niet te vinden. De vertaling van kernvragen die de internationale rechtsorde en duurzaamheid naar ons concrete handelen op lokaal niveau vindt nauwelijks plaats. Het lijkt wel of die benadering ook niet de bedoeling is. Daardoor raakt het lokale internationale beleid in het slop, begrensd als ze is door een beperkte invulling en reikwijdte.

De ene gemeente werkt samen met haar partners in Polen een gezamenlijk ecoteamprogramma uit. Een andere gemeente heeft een gezamenlijk actieplan duurzame ontwikkeling ontworpen. Weer een gemeente wisselt gegevens uit over afvalmanagement en nog een ander werkt gezamenlijk huisvestingsplannen uit. Allemaal zijn ze het eens over de inspiratie die deze inzet biedt. Ja, het vraagt geduld, beleid en inzet van tijd. Het kost geld en inspanning en soms vallen de resultaten tegen. Maar steeds weer horen we de enthousiaste verhalen van bewoners, ambtenaren, politici en bedrijven. Het is eenvoudig om goede voorbeelden te vinden, vertaald naar thema's die voor duurzame ontwikkeling van wezenlijk belang zijn.

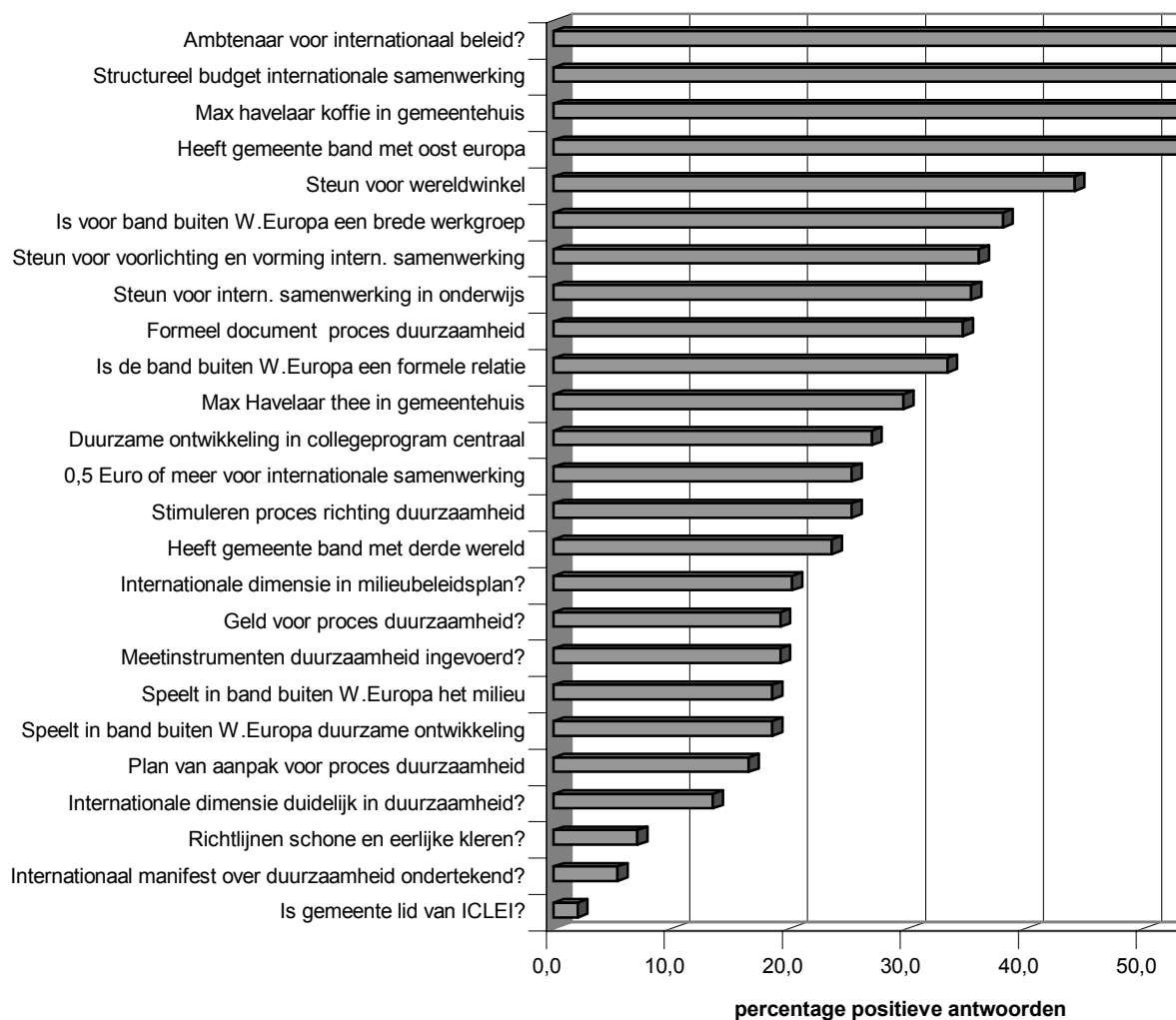
Meer dan de helft van de Nederlandse gemeenten heeft een ambtenaar in dienst die internationale samenwerking in zijn of haar pakket heeft en daar dus uren aan mag besteden. In meer dan de helft van de gemeenten wordt een structureel budget 'internationale samenwerking' opzij gezet, wordt Max Havelaar koffie gedronken en heeft de gemeente een band met een gemeente in Oost Europa (zie figuur 1). Er wordt dus door meer dan 250 gemeenten in Nederland structureel en langdurig in internationale samenwerking geïnvesteerd.

Ongeveer 125 gemeenten besteden meer dan 0,5 Euro per inwoner aan internationale samenwerking. Alleen deze gemeenten dragen meer dan 2 miljoen Euro bij aan honderden grote en kleine projecten. Uiteindelijk gaat het om een veelvoud van dit bedrag dat via gemeentelijke internationale samenwerking partnergemeenten bereikt en haar weg vindt in bewustwording en voorlichting. Internationale Samenwerking is geen marginale hobby van enkele goedwillende burgers maar een serieus en veelal professioneel aspect van gemeentelijk beleid geworden.

1.1 Van 'mainstream' geen sprake

Tegelijkertijd loopt het internationaal beleid van gemeenten tegen grenzen op, zeker als het om duurzame ontwikkeling gaat. In 60 van de 500 gemeenten wordt een verbinding gemaakt tussen duurzame ontwikkeling en internationale samenwerking. Ruim 80 gemeenten investeren financieel in een proces richting duurzame ontwikkeling. Een kleinere groep, ongeveer 75 gemeenten, doet haar best om 'duurzame ontwikkeling' te meten.

Figuur 1: Mondiaal Beleid Nederlandse Gemeenten

Positief is dat we nog praten over tientallen gemeenten die deze koppelingen leggen en serieuze investeringen doen. Maar van een 'hoofdstroom' is echt geen sprake. Immers, 440 gemeenten leggen het verband tussen duurzame ontwikkeling en internationale samenwerking niet en 375 gemeenten besteden nauwelijks of geen aandacht aan het onderwerp in het collegeprogramma. De duurzaamheidsspiegel heeft pas de laatste twee jaar een schaal die dergelijke analyses mogelijk maakt waardoor van een historische reeks nog geen sprake is. Maar onze indruk uit de praktijk is toch dat bij de 60 tot 80 gemeenten in Nederland die werkelijk met ambtelijke capaciteit, financiën en meetinstrumenten duurzaamheid en internationale samenwerking een plek geven de druk groot is om delen van deze investeringen af te bouwen. Bezuinigingen in het gemeentefonds, vergrijzing in het vrijwilligersbestand en afnemende politieke interesse in het onderwerp zijn daar debet aan.

1.2 Coherentie van beleid

"Meneer, mijn gemeente scoort laag op internationaal beleid. Kunt u mij suggesties geven hoe we aan kracht kunnen winnen?". Die vraag kregen we regelmatig naar aanleiding van de duurzaamheidsspiegel 2002. Op onze beurt vroegen we hoe het internationale beleid gekoppeld was aan hoofdlijnen van het gemeentelijk beleid. Want vooral die koppeling kan tot verbreding en versterking van de internationale samenwerking leiden, weg uit het isolement van de 'do-good-initiatieven'¹ naar een interessante en volwassen wederkerige relatie waarin verschillende gemeenschappen van elkaar willen leren. Bijna steeds viel het daarop stil aan de andere kant van de lijn. Er is geen koppeling tussen gemeentelijk sociaal beleid, armoedebeleid, waterbeleid, klimaatbeleid, huisvesting, sport en internationale samenwerking! Ja, dan is het een makkelijk weg te bezuinigen onderwerp, weer teruggeworpen in de hoek waar ze vandaan kwam. De collectebussen kunnen weer opgepakt worden, de gemeente heeft een makkelijke bezuinigingspost.

1.3 Maatschappelijk veld verantwoordelijk?

De derde wereldorganisaties hebben zich in de hoek laten zetten. Dat bleek o.a. uit een onderzoek dat COS Noord-Holland deed naar mogelijkheden voor campagnes op lokaal niveau verbonden met internationale vraagstukken die betrekking hebben op duurzame ontwikkeling. Het is moeilijk om een verbinding te leggen tussen ons 'handelen' hier en de effecten in andere landen. In veel gevallen wordt projectmatig gewerkt, een school, een ziekenhuis, een woningbouwproject.

De gemiddelde Nederlander produceert 12 ton kooldioxide per jaar produceert, 6 x zoveel als het wereldgemiddelde, 3 x zoveel als wenselijk. De effecten in het zuiden, met gevolgen voor droogte, overstromingen, ziekten en hittestress zijn immens. Maar van een koppeling tussen gemeentelijk klimaatbeleid en internationale samenwerking is in nog bijna geen gemeente sprake.

Bijna elke Nederlander belegt geld, via een hypotheek, een spaarrekening of via zijn of haar pensioengelden. Gemeenten sparen, beleggen. Sportclubs, kerken en bedrijven beleggen. Een heel klein deel van die beleggingen verloopt via duurzame fondsen. Het grootste deel, vele miljarden Euro's, gaat via hoog renderende fondsen, via flitskapitaal en mens- en milieu

¹ Met de 'do-good-initiatieven' doel ik op de honderden, misschien duizenden lokale initiatieven ter ondersteuning van goede projecten in het Zuiden en het Oosten. Vaak uitstekend werk dat via landelijke verdubbelingsregelingen grote hoeveelheden geld mobiliseert dat in veel gevallen op de juiste plek en voor het juiste doel terecht komt. Maar het zijn initiatieven die veelal geïsoleerd staan van hoofdontwikkelingen van beleid. De ene hand kan daarmee 'goed doen' terwijl de andere hand met groot gemak de investering weer ongedaan maakt.

vernietigende investeringen de wereld rond. Van een koppeling tussen gemeentelijk en lokaal beleggingsbeleid en internationale samenwerking is in nog bijna geen gemeente sprake.

1.4 Zet lokaal de wereld centraal!

De gemeentelijke organisaties willen wel. 275 gemeenten met een ambtenaar internationaal, een structureel budget voor het onderwerp, keurig slurpend uit de verantwoordelijk geschonken kopjes Max Havelaar koffie. Dat is toch een basis waarop gebouwd kan worden?

Ja, maar dan zal landelijk én lokaal gewerkt moeten worden naar programma's die lokaal de wereld centraal kunnen zetten. Dan is een koppeling tussen ons handelen 'hier en nu' naar de effecten 'dan en daar' noodzakelijk. In een maatschappelijke en politieke wereld van de gemeente waar het concrete handelingsperspectief van wezenlijk belang is moeten we dan ook maar zaken bij de naam noemen. Zorg dat in hoofdlijnen van het gemeentelijk beleid een koppeling gelegd kan worden naar mondiale thema's. Dat betekent dat als een gemeente 'klimaatbeleid' gaat uitvoeren (dat zijn er meer dan 300!) de koppeling naar internationale verbanden steeds een rol zal moeten spelen. Dat betekent dat in de financiële paragraaf van de gemeente verantwoordelijk afgelegd moet worden over haar spaar- en beleggingsklimaat, dat er programma's komen om met burgers en bedrijfsleven actief te werken aan duurzaam ondernemen en beleggen. Dat betekent dat waar een internationale band is 'wederkerigheid' een belangrijke impuls krijgt en de intellectuele en kritische krachten van onze partners wederkerig ingezet worden om ons inzicht te geven in de dilemma's die 'wij' liefst niet onder ogen willen zien.

Deze en andere initiatieven vragen om een sterke nationale samenwerking, een enthousiasmerend en elkaar versterkend front van maatschappelijke organisaties die buiten hun klassieke territoria zoeken naar synergie en programma's die te vertalen zijn van lokaal naar mondiaal niveau en vice versa.

Elf jaar na Rio (de VN conferentie over Milieu en Ontwikkeling) en één jaar na Johannesburg (de VN conferentie over Duurzame Ontwikkeling) heeft ons nationaal nog niet dat platform gegeven dat tot een dergelijke impuls en synergie in staat is. De zwakke positie van het grenzeloze lokale beleid is daar direct en indirect het gevolg van. Een zestigtal gemeenten heeft nog een plan van aanpak voor een proces voor duurzame ontwikkeling. Zijn er nog ambities om dat aantal tot 500 gemeenten te vergroten of wordt duurzame ontwikkeling door landelijke, provinciale en lokale overheden én door het gezamenlijke maatschappelijke veld niet meer als prioriteit gezien?

1.5 Aanbevelingen

- **Koppel mondiaal beleid aan hoofdlijnen van het lokaal beleid:** Haal het mondiale beleid weg uit de marge en leg de verbanden met maatschappelijk verantwoord ondernemen, duurzaam beleggen en investeren, klimaat en waterbeleid en andere beleidssectoren die het hart van de gemeente treffen. Werk gezamenlijk aan methoden om inzicht te krijgen in de relaties tussen ons lokale handelen en onze mondiale verantwoordelijkheid².

² Internationaal beleid kan aansluiten bij lokale prioriteiten als het daar vanuit gaat. Als 'klimaatbeleid' een belangrijk beleidsveld is, het waterplan van een gemeente ontworpen wordt of duurzame bedrijventerreinen de aandacht vragen dan zou internationale samenwerking juist in die context een plek kunnen krijgen.

- **Ga uit van wederkerigheid in de internationale relaties:** Analyseer met de partnergemeenten centrale vraagstukken in beide gemeenschappen. Betrek daar de bevolking, het maatschappelijk middenveld en bedrijfsleven bij. In bijna alle internationale relaties domineert de geldstroom als motiverend en stimulerend onderdeel. Het is van belang dat aspect minder belangrijk te maken in het internationale werk³.
- **De nationale organisaties die zich met aspecten van duurzaamheid bezig houden zouden hun klassieke territoria moeten opgeven:** In Nederland is de wereld overzichtelijk verdeeld. Er zijn organisaties die met 'vrede' bezighouden. Anderen 'doen' ontwikkelingsproblematiek. Weer een andere groep is met 'milieu en ecologie' bezig. De Rio conferentie in 1992 en de World Summit on Sustainable Development in 2002 lieten duidelijk zien hoe 'verbonden' het 'hier en nu' met het 'dan en daar' zijn. Toch functioneert het maatschappelijk veld in Nederland vooral via haar 'zuilen' waardoor ze onvoldoende in staat is om de noodzakelijke verbindingen te leggen⁴.
- **Sluit je aan bij een internationaal verband:** Maar enkele Nederlandse gemeenten zijn lid van de International Council for Local Environmental Initiatives. Betrokkenheid bij de International Union for Local Authorities en het werk aan duurzaamheid dat daar gebeurt is maar beperkt. De 100 Nederlandse klimaatverbond gemeenten functioneren toch veelal in de marge. Haal inspiratie uit de internationale samenwerking, leer van de voorbeelden in buurlanden en zorg dat naast de politiek en het ambtelijk veld ook de maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven hierin deelnemen. Gemeenten die hierin actief participeren hebben veel gewonnen bij de samenwerking.

³ Zonder het belang van financiële steun ter discussie te willen stellen zien we vanuit het Nederlandse perspectief toch een zeker 'paternalisme' in de internationale relaties. De gemeentelijke internationale samenwerking onttrekt zich hier niet aan. Dat het Nederlandse en lokale ontwikkelingsbeleid (dus t.a.v. ons 'eigen' handelen) veelal een bijdrage geeft aan de problematiek waarmee onze partners worden geconfronteerd is meestal geen onderwerp van discussie of beleid.

⁴ Zo ontbreekt het aan 'campagnes' die beleidsverandering lokaal combineren met internationale vraagstukken. Er zijn wel nationale campagnes waarbij lokaal organisaties en personen betrokken worden voor ondersteuning (handtekeningen en/of voorlichting bv.). Maar aan een koppeling tussen lokaal beleid en internationale vraagstukken wordt, mogelijk met uitzondering van de Schone Kleren Campagne, niet of nauwelijks gewerkt.

2 Amersfoort aan Zee; Klimaatbeleid in ontwikkeling

Klimaatbeleid is relatief nieuw, zeker in de gemeentelijke wereld. Het gemeentelijk klimaatconvenant, deel van het nieuwe Bestuurs Akkoord Nieuwe Stijl (BANS) gaf een belangrijke stimulans aan het beleid. Met geld voor technologische innovatie, advies en personele ondersteuning. Maar het is nog geen beleid dat 'van binnen uit' komt. Bezuinigingen bij het rijk kunnen dit kwetsbare beleidsveld zo van tafel vegen, totdat de feitelijke noodzaak (droogte, stortbuien, stormen, zeespiegelstijging) ons dwingt tot hervatting van de maatregelen. De energie-ambtenaren moeten klimaatcoördinatoren worden en daarin inhoudelijk en financieel ondersteuning in krijgen. Het maatschappelijk veld moet samenwerken om producten aan te bieden die zorgen voor lokaal draagvlak. Lokale overheid, maatschappelijke middenveld en bedrijfsleven zal gezamenlijk, op basis van een nuchtere analyse en kennis over maatregelen aan het werk moeten. Alleen dan zal het klimaatbeleid een kans maken.

“We zijn goed en tegelijk marginaal bezig”, zegt de energiecoördinator van de gemeente me terwijl we naar de raadszaal sloffen voor een debat over duurzaamheid. We houden even stil, zo staande in de drukke gang, koffiekopje in de hand. “Hoe bedoel je?” vraag ik. “Wat is er dan marginaal aan je werk?” Het antwoord klinkt ongeduldig. “Dat we aan een wezensgroot probleem werken met een minimaal budget. Dat ik met vijf projecten mijn handen vol heb en niet toekom aan de hoofdtaak van mijn werk; namelijk coördineren en stimuleren. Dat de gemeenteraad met moeite geld opzij zet voor een paar zonnepanelen! Dat we afhankelijk zijn van geldstromen van het rijk en als die opdrogen we helemaal opnieuw kunnen beginnen!” De voorzitter van het vergadering heeft ons in de gaten. “Heren, het debat begint!”

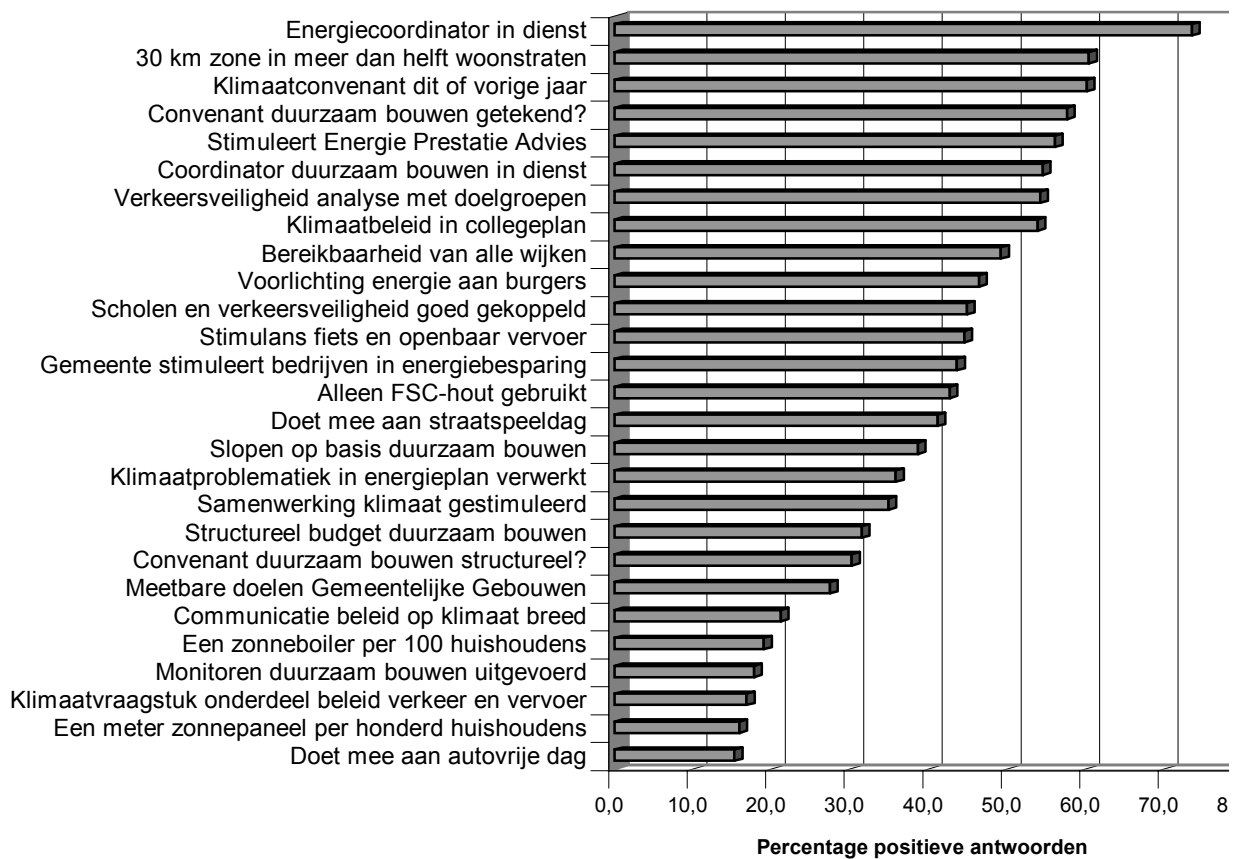
Meer dan 360 Nederlandse gemeenten hebben een energiecoördinator in dienst. Misschien niet allemaal zo ongeduldig als mijn collega die ik vlak voor het debat ontmoette. Maar uit gesprekken met adviseurs en bureaus, zoals de Novem, Ecofys en CEA B.V., komen dezelfde beelden. Het is een nieuw werkveld. Met alle steun van centrale en provinciale overheden, adviseurs en bureaus, ontwikkelt het lokale klimaatbeleid maar zeer aarzelend en voorzichtig. Het is zeer kwetsbaar voor onbegrip en financieringstekort.. De recente kabinetsvoorstellen om in de financiering van energiebesparing en schone energie te snijden zet dit kwetsbare werkveld zomaar jaren terug. Want het is nog lang niet zover dat gemeenten uit eigen kracht en overtuiging met betrokkenheid en durf het klimaatprobleem te lijf gaan.

2.1 Het gemeentelijk klimaatconvenant

Bijna 300 gemeenten geven aan te investeren (2002/2003) in het gemeentelijk klimaatconvenant. Het klimaatconvenant is feitelijk een subsidieregeling waarmee gemeenten steun krijgen voor hun energiebeleid. Het gaat niet alleen om medefinanciering van een aantal technische maatregelen maar ook om personele ondersteuning, advies en een klimaatscan die de mogelijkheden voor actief klimaatbeleid in kaart brengt. Gemeenten moeten minstens de helft van de financiën zelf ophoesten en zich via een raadsbesluit verbinden aan een plan dat duidelijk vernieuwend is (zie figuur 2).

Het thema 'klimaat' is veelal nieuw voor de gemeenteraden. Tóch wordt nu al in de collegeprogramma's van 260 gemeenten concreet verwezen naar klimaatproblematiek en

Figuur 2; Klimaatbeleid Nederlandse Gemeenten

het belang om hierop beleid te ontwikkelen. Een nieuw beleidsterrein biedt zich aan en in enkele jaren weet de meerderheid van de gemeenten dit politiek, beleidsmatig en personeel een plek te geven. Dat is goed nieuws.

2.2 Naar concrete actie

De gemeente is hét werkveld voor de praktische uitvoering van klimaatbeleid. Daar gaat het immers om direct plaatsen van windmolens, zonnepanelen, het bereiken van bedrijven, burgers en de eigen gemeentelijke organisatie. Enkele jaren geleden scoorde de zonneboiler en later het zonnepaneel hoog in de gemeentelijke prestatiekaarten. Afsgesproken werd om als een razende deze energievriendelijke alternatieven breed te verspreiden.

Soms moet je als een boekhouder te werk gaan. Een mooie doelstelling formuleren is één ding. Haar ten uitvoer brengen is iets heel anders. Daarom formuleerde de overheid ook nationale doelstellingen waarop ze af te rekenen zou zijn. Zo was voor het jaar 2000 een oppervlak van 77.000 vierkante meter zonnepaneel uitgangspunt. Voor het jaar 2007 moet dat groeien naar 1.000.000 vierkante meter. Dat is een ware revolutie in de zonne-energie! Aangezien er 6,5 miljoen huishoudens zijn zou er in het jaar 2000 per 100 huishoudens zeker 1 vierkante meter zonnepaneel moeten zijn. In het jaar 2007 zal er per zes huishoudens zeker 1 vierkante meter zonnepaneel geïnstalleerd moeten worden. Gemeenten hebben hierin een belangrijke taak. Eenzelfde doelstelling bestaat er voor de zonneboiler. In het jaar 2000 moesten 80.000 zonneboilers zijn geplaatst. Sommige huishoudens zullen er twee hebben, een aantal zonneboilers komen bij bedrijven en sportgelegenheden. Dus als 1 op de 100 huishoudens een zonneboiler heeft, dan komen we aardig in de richting van de landelijke doelstelling. In 2010 moeten er 400.000 zonneboilers zijn. Dan zal 1 op de 20 huishoudens een zonneboiler moeten hebben.

425 gemeenten halen de doelstelling voor zonnepanelen niet. Zonneboilers doen het iets beter. In ruim 400 gemeenten wordt de doelstelling voor zonneboilers niet gehaald.

De macht van de gemeente is niet groot. Het niet halen van de doelstelling is zeker niet – alleen – op conto van de lokale overheid te schrijven. Energiecoördinatoren met ambitieuze plannen, gesteund door wethouder en raad, lopen tegen keiharde financiële en juridische grenzen aan. Grootschalige inzet van zonne-energie is bijna steeds een kwestie van harde strijd en groot doorzettingsvermogen geweest. Dat is de andere kant van de medaille. In de bijna 100 gemeenten die de doelstellingen wél halen is hard en veelal tegen de stroom in gewerkt om dat resultaat te bereiken.

2.3 Het Energie Prestatie Advies: de consument aan de macht

Er was een tijd dat er gewerkt werd aan de mogelijkheid om elk huis een 'energie-keur' te geven. Immers, als er ergens energie te besparen is dan is het wel bij de individuele huishoudens en vaak in de vorm van bouwtechnische maatregelen, zoals dubbel glas, muur- en dakisolatie. Saaie investeringen eigenlijk, maar in vergelijking met de opbrengst ervan valt het rendement van zonnepaneel en zonneboiler in het niet. Deze verplichtende regeling zou ook gekoppeld kunnen worden aan de verkoop van huizen. Een energie-keur als vast 'keurmerk' voor elk huis, medebepalend voor de prijs. De toekomstige bewoner/eigenaar zal immers voor een energiezuinige woning meer willen betalen. Bewoning is een stuk goedkoper, zeker als energieprijzen stijgen.

Dit plan heeft het niet gehaald. Het verplichtende karakter was een obstakel. Het Energie Prestatie Advies is een slap aftreksel van het 'energie-keur' geworden. Bewoners/eigenaars

krijgen het advies, veelal gratis, aangeboden via een combinatie van gemeente, adviesbureaus en installateurs. De kleurige folders die bij mensen in de bus vallen laten meestal concreet zien wat er te besparen valt en geven voorbeelden van terugverdientermijnen. Toch is de response is de meeste gevallen laag bij deze vrijwillige maatregel. Ongeveer 5% van de bewoners/eigenaars gaat over tot een energie prestatie advies. Een klein deel van die adviezen leidt uiteindelijk tot de concrete uitvoering van een maatregel. Gemeenten en adviesbureaus zijn naarstig op zoek naar mogelijkheden om het rendement omhoog te krijgen. Dit EPA, zoals het Energie Prestatie Advies is gaan heten, is bij gemeenten populair. Ruim 260 gemeenten zijn ermee aan de gang. En nu het EPA voor de Utiliteitsbouw ook los komt zouden dat er nog meer kunnen worden. Tegelijk is het een zeer kwetsbaar instrument. Vrijwillig kiezen de consumenten voor de te nemen maatregelen. Maar nu de financiering van besparende maatregelen als dubbel glas, spouwmuur isolatie en dakisolatie ingeperkt wordt is het maar zeer de vraag of een aantrekkelijk pakket geboden kan worden. En daarmee volgt het EPA dezelfde route als zonnepaneel en zonneboiler. Kwetsbaar, zonder degelijke financiële ondersteuning en zonder koppeling aan enige verplichting zal het afgezwakte instrument zich met moeite staande houden. Direct na de aankondiging van het afbouwen van de Energie Premie Regeling gaven gemeenten aan te stoppen met de uitvoering ervan. Zover wij kunnen nagaan is het EPA het enige instrument voor klimaatbeleid dat breed op de burgers gericht is en breed door gemeenten wordt uitgedragen.

2.4 De Lokale Overheid slachtoffer van landelijk falend klimaatbeleid?

100 gemeenten zeggen dat ze breed communiceren over klimaatproblematiek. Veelal betekent dit dat de relatie met de grootschalige en mondiale klimaatvraagstukken door de gemeente uitdrukkelijk wordt gelegd. Van een echt lokaal pakket voor communicatie over klimaatproblematiek is nog geen sprake. In Noord-Holland weet het CO₂-Service punt met tientallen gemeenten tot een stevig pakket aan maatregelen te komen en dat ook naar buiten toe te communiceren. In samenwerking met het maatschappelijk veld en onderwijsorganisaties wordt gewerkt aan lespakketten en brede voorlichting. De gemeente Texel en scholen op het eiland dagen de provinciale overheid uit om haar ambitieuze klimaatdoelstellingen te volgen. Er zullen dus tientallen voorbeelden zijn van gemeenten die de communicatie op klimaatgebied een stevige impuls geven.

Tegelijk zijn er zeker 400 gemeenten die dat niet doen. En zo lang de samenleving niet overtuigd is van het belang, misschien zelfs de noodzaak, van een ambitieus klimaatbeleid zal de energiecoördinator een zware taak hebben om dit beleid overeind te houden. De overheid bezuinigt en doet dit op plekken waar het 'politiek' het minste pijn doet.

Een onderzoek naar Noord-Hollandse partijprogramma's, uitgevoerd door COS Noord-Holland Noord, liet goed zien dat tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2002 het onderwerp niet aan de orde kwam. Het verraste ons dan ook dat toch ruim 250 gemeenten het thema in het collegeprogramma hebben opgenomen. In de programma's van lokale partijen speelt het geen rol van betekenis. Een verklaring kan zijn dat het klimaatconvenant onverwachte financiële perspectieven bood waar de lokale partijen niet van op de hoogte waren. Op aangeven van de vakambtenaren kon het thema dan toch nog geagendeerd worden. Niet vanuit de politieke en maatschappelijke keuze maar omdat de regeling kansen biedt. Als dat waar is hebben we een probleem, want dan is het politiek en maatschappelijk draagvlak discutabel en zal bij financiële beperkingen (zoals we die nu ervaren) het beleid even snel weer van de agenda afgevoerd kunnen worden.

2.5 Energiebesparing belangrijker dan klimaatproblematiek?

De mensen die het Nederlands lokaal klimaatbeleid uitvoeren zijn veelal praktisch ingesteld. "Laten we niet al te lang tijd besteden aan de achtergronden. Energiebesparing is gewoon een winstgevende optie", vertelde ons een energiecoördinator. "Geen gepraat over mondiale vraagstukken, veranderend klimaat en dergelijke. Je haalt er teveel bij. Het gaat gewoon om efficiënt omgaan met energie. Dat levert geld op en daarvoor zullen mensen het doen!". Het vraagstuk van klimaatverandering is nog steeds voor velen omgeven met een mist van wetenschappelijke onduidelijkheid, afleidende discussies over het al dan niet bestaan van effecten en internationaal politiek gerommel. Dat leidt alleen maar af van het onderwerp vinden veel pragmatisch denkende energiecoördinatoren.

De grond wordt nu snel onder de voeten van deze ambtenaren weggeslagen. Subsidies op besparing en efficiëntie vervallen, groene of eco-stroom dreigt weer duurder te worden en grootschalige zonneprojecten (zoals de Heerhugowaardse Stad van de Zon) dreigen aan de kant te worden gezet.

2.6 Klimaatbeleid biedt het kader voor energiebeleid

2003 sloeg record op record als het om het 'weer' ging. De droogte trof niet alleen Nederland. Heel Europa kreeg het te verduren. Het gezaghebbende Wereld Meteorologisch Instituut meldde zelfs dat het weer in de hele wereld op z'n kop stond. Overall werden records gebroken en het was voor mensen die met klimaatproblematiek bezig waren toch een beetje de zomer van de 'waarheid'. Duizenden mensen stierven van de hitte, werden bevangen door smog. De honderden kilometers veendijk verdroogden, botulisme heerste overall, blauwalgen verpestten het water, veengebieden klonken versneld in, een onomkeerbaar proces. Peter Timofeef, een van de nationale weermannen, zit in het kader van het waterbeheer 21ste eeuw, in de steeds hoger wordende branding met zijn steeds minder geloofwaardig verhaal dat het allemaal wel goed komt als we dat water maar de ruimte geven. Onderwijl schutterden de waterbeheerders met zout en zoet water.

De gevolgen op de lange termijn kunnen dramatisch zijn. West Nederland verdwijnt in de golven? Amersfoort aan zee? Terwijl de provincie Noord-Holland aan maatregelen werkt bij de kwetsbare zeewering van Petten weet een ieder die zich enigszins verdiept in de problematiek dat het maar symptoombestrijding is. En terwijl keihard geprobeerd wordt om de Russen deel te maken van het Kyoto-verdrag wordt nu al gewerkt, gelukkig, aan het post-Kyoto tijdperk. Dan hebben we het over reducties van 50 tot 80%. Het RIVM geeft aan dat we erg weinig tijd hebben om dergelijke reducties te bereiken. Binnen 20 jaar moeten we radicaal op een andere koers zitten. Want het kost tijd om na een eventuele reductie van CO₂-emissies tot een zekere stabilisering van klimaat te komen. De stijging van de zeespiegel zal nog lang door gaan. We moeten dan in termen van eeuwen en meters denken.

Heel voorzichtig zien we nu bewegingen bij gemeenten die zoeken naar beelden van de toekomst. Hoe zou het gemeentelijk energie (of klimaat) beleid er uit moeten zien willen we dergelijke grote reducties bereiken? De gesprekken vinden veelal in achterkamers plaats, in de veilige sfeer van technisch onderzoek en scenario discussies. Een enkele gemeente, zoals Texel, zoekt er de publiciteit mee.

2.7 De klimaatgemeenten van Nederland

Zonder twijfel hebben we hier te maken met de groeipijnen van een kostbaar en ingrijpend nieuw beleidsterrein. Dat kost tijd, vergt kritisch en constructieve begeleiding en gezamenlijke inzet van landelijke, provinciale en lokale overheden, maatschappelijk veld en bedrijfsleven. We zien dat het op alle fronten daaraan nog ontbreekt.

Uiteindelijk zal het klimaatprobleem ons de oplossingen gaan dicteren. Hoe eerder we luisteren, hoe beter het is. Voor ons, voor onze toekomstige generaties en voor de medebewoners van deze aarde.

2.8 Aanbevelingen:

- **Koppel het energiebeleid lokaal aan het klimaatvraagstuk⁵.** Het gemeentelijk klimaatconvenant geeft daar met al haar instrumenten voldoende mogelijkheden toe. Bijna 300 gemeenten willen ermee aan de gang, 260 gemeenten hebben het in hun collegeprogramma staan. De pragmatische energiecoördinator zal hier moeite mee hebben maar de investering betaald zich figuurlijk en letterlijk terug omdat hierdoor het noodzakelijk hoge ambitie-niveau en de gevolgen van het uitblijven van maatregelen hard op tafel komen.
- **Maak het klimaatbeleid tot een co-productie in de lokale samenleving.** Zorg dat bedrijfsleven én maatschappelijk veld (inclusief bewonersorganisaties) werkelijk betrokken raken bij de analyse van het vraagstuk én het nemen van maatregelen⁶. Nu nog zeggen 100 gemeenten dat ze communiceren over klimaatbeleid. Veelal gaat het dan om informeren, het geven van voorlichting. 160 gemeenten geven aan samen te werken op klimaatgebied. Dan gaat het veelal om het gezamenlijk uitvoeren van projecten op het gebied van energiebesparing, zoals het Energie Prestatie Advies voor de huursector, samen met woningcorporaties. Hier doelen we op een meer integrale benadering waarin het klimaatvraagstuk gezamenlijk geanalyseerd wordt en ook gezamenlijk doelen worden afgesproken.
- **Maak het klimaatbeleid meetbaar.** Wie doet wat, met welk resultaat? Ruim 140 gemeenten formuleren meetbare doelen voor energiebesparing/prestatie in de eigen gebouwen (gemeentehuis, sportcomplexen etc.). Maar er is nog niet sprake van een gemeenschappelijk doel die een plek heeft in de lokale samenleving. Er zijn gemeenten die daaraan wel werken. Ook doelgroepen binnen een gemeente kunnen dat doen. Een voorbeeld daarvan is 'The Bet', een project van en voor jongeren die energiebesparing nastreven. Ook scholen op Texel gaan een dergelijke weddenschap aan. Terwijl bijna 300 gemeenten een coördinator duurzaam bouwen in dienst hebben houden slechts 80 lokale overheden bij hoeveel er eigenlijk 'duurzaam' gebouwd wordt in de gemeente.

⁵ Dat betekent meer dan een verwijzing naar Kyoto doelstellingen en het abstracte mondiale probleem waar wij ook in functioneren. Het gaat dan om een concrete uitwerking van a) de effecten van klimaatverandering hier (en mogelijk vertaalbaar naar 'daar', bijvoorbeeld in de partnergemeente in het buitenland, b) de doelstellingen op korte én op lange termijn en c) het in kaart brengen van noodzakelijke ingrepen.

⁶ De BANS regeling, de financiële en bestuurlijke regeling voor het gemeentelijk klimaatconvenant, besteedt hier nauwelijks aandacht aan. De regeling is vooral bedoeld als een stimulans voor technologische innovatie en het versterken van de analyse op gemeentelijk niveau. Aan communicatie en proces, twee wezenlijke aspecten voor het verkrijgen van draagvlak en daaraan gekoppelde actie, wordt nauwelijks aandacht besteed. Een aspect dat ook via de bij het BANS betrokken instanties (zoals VNG en IPO) gecorrigeerd zou moeten worden.

- **Laat de energiecoördinator ook coördineren:** Maak van de energiecoördinator een klimaatcoördinator. De energiecoördinator is in de meeste gevallen volledig ingezet voor het coördineren van projecten, niet voor het breed coördineren van het klimaatbeleid. Vijf of zes projecten (afhankelijk van de beschikbare formatie) zorgen ervoor dat de coördinator 'vol' zit. De betrokken ambtenaar, veelal toch een pragmaticus die vooral geïnteresseerd en geschoold is in uitvoerend werk, zal een andere plek moeten krijgen wil echt sprake zijn van verbreding⁷. Hier is scholing en begeleiding voor nodig.
- **Maatschappelijke organisaties moeten effectiever samenwerken:** Het aanbod, in de vorm van educatieve pakketten en procesondersteuning voor gemeenten, bedrijfsleven en maatschappelijk middenveld is nog karig. Maatschappelijke organisaties, zoals WNF, Greenpeace, Milieudefensie, Klimaatcentrum Rode Kruis en COS Nederland hebben nog niet de handen ineen geslagen om een laagdrempelig aanbod vorm te geven. De relaties met kennisinstellingen als RIVM en KNMI moeten verbeterd worden zodat ook gemeenten en lokale maatschappelijke organisaties en onderwijsinstellingen eenvoudig aan materiaal, procesondersteuning en sprekers kunnen komen. De eerste stappen die hierin op dit moment gezet worden moeten met kracht ondersteund worden.

Een voorbeeld van een dergelijke samenwerking is de ontwikkeling van een gemeenschappelijk klimaatsymbool dat door overheden en het maatschappelijk veld gebruikt zal worden. O.a. dank aan het WNF!

⁷ Zo zijn er slechts 60 gemeenten die het klimaatvraagstuk ook aan verkeersbeleid koppelen. Overigens stimuleert de meerderheid van de Nederlandse gemeenten fiets en openbaar vervoer niet.

3 Waterbeheer; Extremen in een anders zo vlak land

Het Nederlands en gemeentelijke waterklimaat is goed in beweging. Bijna alle gemeenten zijn betrokken bij het waterbeheer voor de 21ste eeuw. Bestuurders willen er duidelijk mee aan de gang. Zowel het klassieke rioleringsbeleid als het beleid voor oppervlakte- en grondwater kenmerkt zich door een snelle vooruitgang. De tijd is voorbij dat we het water zo snel mogelijk naar zee willen afvoeren, de sloten recht trekken en afdammen met harthouten wandjes. 'Ruimte voor water', 'natuurlijk waterbeheer' en 'integraal waterbeheer' zijn nu de toverwoorden. De resultaten zijn overal zichtbaar. Toch is het maar de vraag of gemeenten, en vooral de bewoners, uiteindelijk de rekening willen (en kunnen) betalen die het waterbeheer in deze eeuw zal vragen. Want klimaatverandering stelt hoge eisen aan de flexibiliteit van het Nederlandse waterbeheer.

"Nou moet u toch goed luisteren", en de vinger van de Heerhugowaardse boer gaat omhoog. "Denkt u nu werkelijk dat de gemeente zal betalen voor de 10% die wij moeten compenseren aan water omdat we hier kassen bouwen? Dat hele integrale waterplan is toch alleen maar papier. Uiteindelijk zal niemand gaan betalen en verandert er dus niks. En dat is maar goed ook, want dat klimaatprobleem is een verzinsel. Daar geloof u toch niet in?" Een rondje door de Nederlandse gemeenten zal overal eenzelfde beeld opleveren. Er wordt over water veel gepraat en geschreven maar 'ze' willen er nog niet echt aan. Waterbeleid kost namelijk enorm veel geld en alle goede intenties zijn op papier geduldig maar in de dagelijkse werkelijkheid betekent het toch dat je het ene doet en daarom het andere (dat ook om aandacht vraagt) moet laten. En water en riolering zijn nu eenmaal zaken die mensen minder direct aanspreken dan veiligheid, zorg en onderwijs. Ja, als een veendijk het begeeft in de droogte, opgezwollen rivieren de dijken als doorweekte zandbakken dreigen te bezwijken, dan is Nederland even te klein. Als daarna de rivieren weer traag door oneindig laagland gaan, is de Hollandse portemonnee toch even belangrijker.

3.1 Waterbeheer van gemeenten gaat vooral over riolering

Stichting Rioned ondersteunt gemeenten bij hun rioleringsbeleid. In de missie-statement van Rioned staat het volgende: "Naast het vuil water moet het regenwater van daken en wegen worden afgevoerd. Het van verhard oppervlak afstromend regenwater is ook afvalwater. Deze notie is in het vakgebied erkend, maar moet meer worden geëxpliciteerd. Door klimaatverandering, bodemdaling en andere oorzaken moeten meer inspanningen worden geleverd om (grond)wateroverlast tegen te gaan. Rekening moet worden gehouden dat hierdoor de taak van de gemeente vanwege haar zorg voor de openbare orde en veiligheid en als beheerder van de openbare ruimte feitelijk zal toenemen."

450 Nederlandse gemeenten nemen, bij grootschalige bouw- of renovatieprojecten, gescheiden riolering als uitgangspunt. Daar hoeven we het dus niet meer over te hebben! 250 gemeenten zien de trits preventie, scheiden en zuiveren als fundament van hun rioolbeleid. Concreet betekent dit dat we eerst moeten voorkomen dat er veel vuil in het riool komt, dat we de verschillende vuilcomponenten gescheiden moeten houden (ook van de afvoer van regenwater en het oppervlaktewater) en vervolgens hetgeen echt vies is gezuiverd moet worden. We hebben toch een tijdje naar die getallen gekeken. Om nog een getal hieraan toe te voegen: 420 gemeenten vinden het niet nodig om de bevolking voorlichting te geven over waterbesparing. In slechts 40 Nederlandse gemeenten wordt in het rioleringsplan gesproken over waterbesparing. Gemeenten geven in antwoord op de

duurzaamheidsspiegel aan dat 'zuiveren' geen taak van de gemeente is. Dat doet het zuiveringsschap.

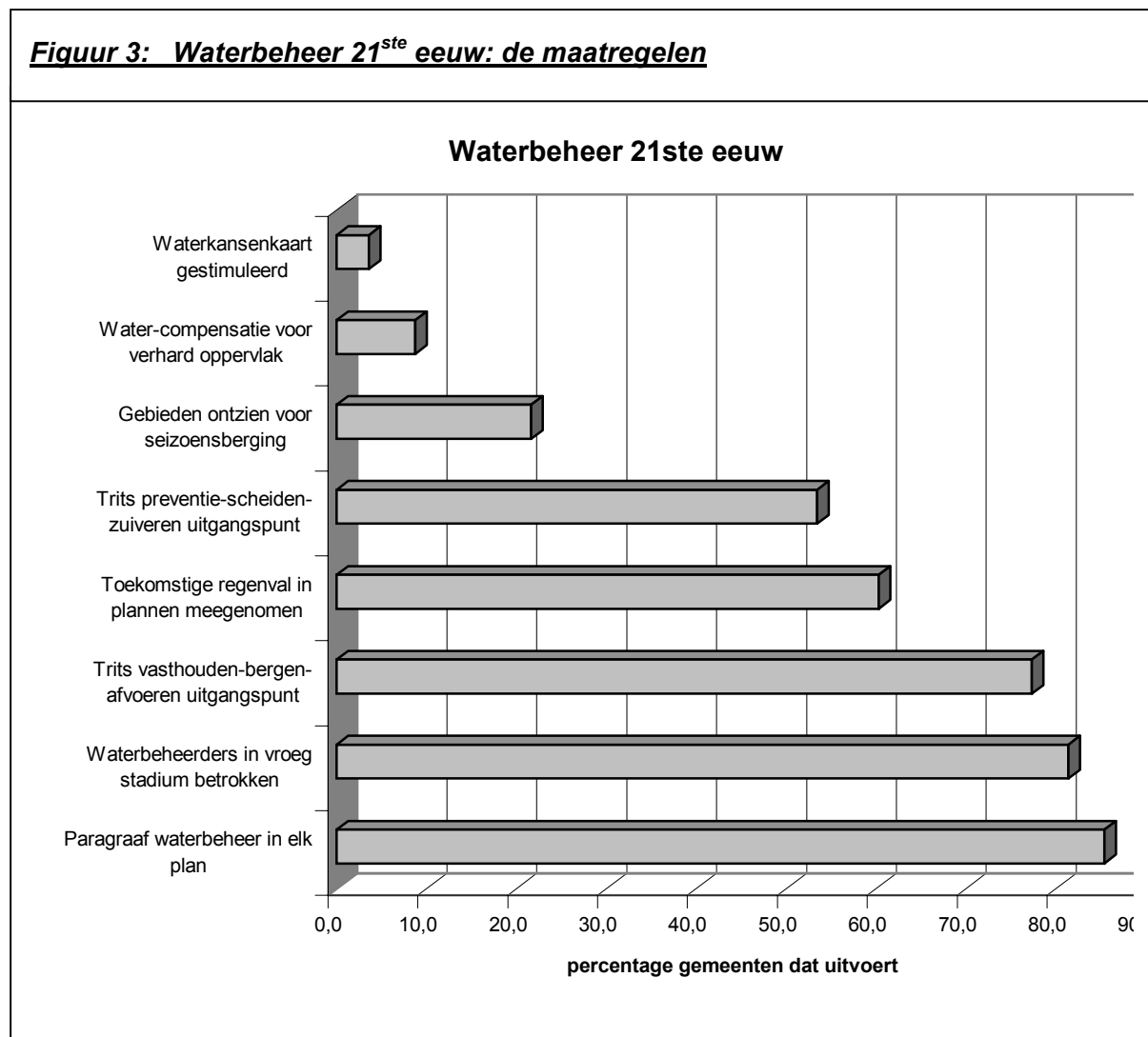
De trits preventie, scheiden en zuiveren gaat in werkelijkheid dus alleen over het 'scheiden', van regenwater van het echt vervuilde rioolwater. Klaar zijn we. Rioned heeft nog een taak om gemeenten te overtuigen van de breedte van het vraagstuk waarmee ze geconfronteerd worden.

3.2 *Het nieuwe waterbeheer: voor de 21ste eeuw*

Een nieuwe discipline wordt aangeboden door waterschappen, hoogheemraadschappen en landelijke commissies die zich met oppervlaktewater en kwantiteitsbeheer bezig houden. In toenemende mate zoeken zij contact met lokale overheden om ruimte te maken voor water en wateropslag. Zonder die ruimte voor het water zal Nederland in de zomer verdrogen en in de winter wateroverlast krijgen. Via posters en commercials op televisie wordt op het belang van dit waterbeheer gewezen.

Ook hier is er een 'trits': vasthouden-bergen-afvoeren. Regenwater moet zo lang mogelijk vastgehouden worden in de regio. 350 gemeenten geven ook aan dit belangrijk te vinden en proberen regenwater zoveel mogelijk via sloot of veld te laten vloeien. Dat onderdeel levert veelal ook geld op want het ontlast de riolering. Probleem is wel dat het water afkomstig van verhard oppervlak ook afvalwater is en de mogelijkheden om water af te laten vloeien in de

Figuur 3: Waterbeheer 21ste eeuw: de maatregelen

stedelijke omgeving beperkt zijn. Als we het water proberen vast te houden dan moeten we het vervolgens ook tijdelijk kunnen 'bergen'. Dat betekent dat we ruimte moeten maken. Eén van de maatregelen is het compenseren van verhard oppervlak. Als je ergens kassen bouwt, een weg of een wijk dan zul je binnen de regio ook moeten zorgen dat het water dat daarvan af kan vloeien opgevangen wordt. Ruim 250 gemeenten willen dat. De meeste moeite hebben gemeenten met het ontzien van gebieden voor seizoensberging. Dan gaat het ook om grootschalige maatregelen. Ergens meer water op slaan als reserve voor de droge zomer. Of omgekeerd, zorgen dat er ruimte is om het overschot in de winter tijdelijk kwijt te kunnen. Dat betekent dat je gebieden echt reserveert voor dat doel. Natuurlijk blijven andere functies dan nog mogelijk en is een combinatie van recreatie, extensieve veeteelt, natuurontwikkeling en seizoensberging mogelijk. Maar grond is duur. Gemeenten zullen die stap niet makkelijk nemen.

We zien in het algemene beeld een brede acceptatie van het gegeven dat gemeenten maatregelen moeten nemen. 400 van de 500 gemeenten proberen in elk belangrijk plan aandacht te besteden aan water.

Kortom, het waterbeheer 21ste eeuw heeft met redelijk succes haar weg gevonden naar de lokale gemeentelijke overheid. Het zaad is gezaaid, de grond lijkt vruchtbaar. Zou het gewas ook opkomen? Bereiden gemeenten zich werkelijk voor op grootschalige variabiliteit van het klimaat?

3.3 Neerslag voor de toekomst bekend?

In Nederland is het weer nooit 'hetzelfde'. Dat wordt door klimaatverandering nog erger. De variabiliteit van de neerslag zal de toekomst kenmerken. We waren dan ook verbaasd dat 300 gemeenten menen dat de toekomstige regenval in hun plannen is meegenomen. Records zullen elk jaar gebroken worden en een beeld van de droogte en nattigheid over 20 jaar is niet te geven. Hoogstens dat de droogte een stuk indringender en langduriger zal zijn en we waarschijnlijk ook te maken krijgen met grootschalige wateroverlast.

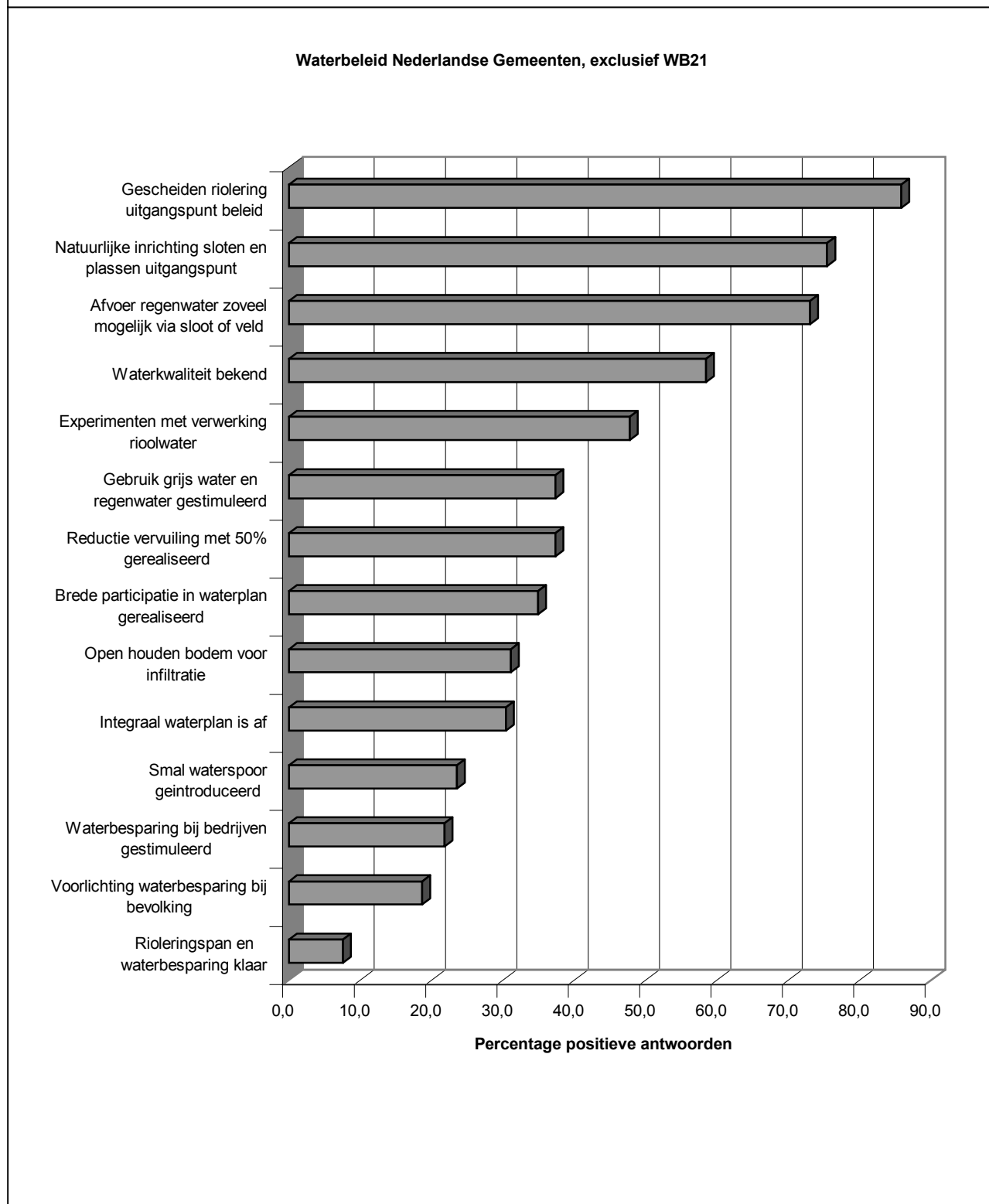
Waterbeheer is vooral gebiedsafhankelijk. Terecht bekritiseerden een aantal ambtenaren ons over de algemeenheid van vragen, tegelijk aan gevend dat generaliseren van waterbeleid in een zo divers ingericht land als Nederland wel heel hachelijk is. 'Seizoensberging' op de Veluwe? Dat lijkt daar echt niet relevant. Open houden van de bodem voor het laten infiltreren (weg laten zakken) van water in veenweidegebieden? De zaak zou onder water komen te staan. Terecht zochten een aantal inzenders compensatiepunten omdat deze vragen voor hun specifieke situatie niet relevant waren.

3.4 Rioleringsplannen beperkt

In veel gemeenten is nog sprake van twee werelden. Die van het riool en die van het oppervlaktewater. Het riool is een technisch instrument, gericht op het efficiënt afvoeren van water. In dát beleidsveld vinden missen we twee zaken:

Er is geen aandacht voor waterbesparing. De trits preventie-scheiden-zuiveren is van weinig betekenis in dit beleidsveld. 'Scheiden' is de beperkte invulling van de rioolbeheerder.

Figuur 4; Waterbeleid Nederlandse Gemeenten (exclusief WB21)

Daarbij is er gelukkig steeds meer aandacht voor het voorkomen van gebruik van overstorten die zorgen voor een vervuild oppervlaktewater.

Er is geen aandacht voor klimaatproblematiek. Dat toekomstige regenval in plannen is meegenomen lijkt niet waarschijnlijk. Aandacht voor de gevolgen van droogte en extreme regenval voor het riool lijkt noodzakelijk.

3.5 De watertoets helpt!

Over het oppervlaktewater kunnen we stellen dat overleg inmiddels goed op gang is gekomen. Bestuurders hebben geluisterd naar de waterschappen en hoogheemraadschappen. De 'watertoets' als verplicht instrument in het beleid dringt ook werkelijk door. Dat is goed nieuws. Tegelijk zien we dat de uitvoering naar het concrete veld moeizaam gaat. 250 gemeenten compenseren verhard oppervlak. 160 gemeenten stimuleren een waterkansenkaart, 150 gemeenten streven naar het open houden van de bodem voor infiltratie en 150 gemeenten hebben een integraal waterplan af. Dat is nog lang niet de meerderheid die dapper pleit voor de trits 'vasthouden-bergen-afvoeren'. Nadere studie van integrale waterplannen leerde ons dat deze instrumenten nog weinig garantie bieden voor werkelijk integraal waterbeleid. En waar ze een hoog niveau van analyse bereiken blijkt de bottleneck toch het geld te zijn. Want waterbeheer is duur. Veel van deze integrale waterplannen zijn daarmee toch gebaseerd op drijfzand. De werkelijke toets is dan ook de praktijk van een veranderend wereldklimaat dat onze beheerssystemen danig op proef zal stellen.

3.6 Aanbevelingen

De duurzaamheidsspiegel meldt via haar statistiek dus goed nieuws over het lokaal waterbeleid. Het beleidsveld verbreed snel, er zit echt beweging in. We zijn er nog lang niet, maar waar het 'mondiaal beleid' moeilijk richting kan vinden, het 'klimaatbeleid' heel kwetsbaar lijkt, is het waterbeleid aardig op koers aan het raken. De inspanningen van waterschappen, hoogheemraadschappen, de commissie waterbeheer 21ste eeuw en de waterbeheerders van de gemeenten hebben resultaat. Toch zijn er twee belangrijke aspecten die aandacht vragen:

- **Gemeenten moeten aandacht besteden aan waterbesparing:** Het ontbreken van de 'preventie' in de trits 'reventie-scheiden- zuiveren' is wel heel opvallend. Slechts zo'n 75 gemeenten geven aandacht aan waterbesparing bij de bevolking. Ruim 100 gemeenten doet dat richting bedrijfsleven. In de rioleringsplannen wordt door een 40 gemeenten aandacht besteed aan dit aspect. En dat terwijl we nog dagelijks tientallen liters drinkwater via de WC wegspoelen en via inefficiënte douches en andere mechanieken kwijtraken⁸.
- **Gemeenten, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en onderwijsinstellingen moeten gezamenlijk campagne voeren voor een gedegen waterbeleid,** zowel bij de overheid, semi-overheid (het waterschap) als bij mensen thuis. Waterbeleid kost geld. We weten allemaal dat de lasten voor de Nederlanders

⁸ Waterbesparing is gemakkelijk. Dat ervaren waterleidingbedrijven die in hun voorlichting veel effect bereiken. De parallel met energie is makkelijk te maken. Energiebesparing is ook makkelijk. Dáárbij spelen gemeenten wel een rol. Het maatschappelijk belang is duidelijk. Ook voor waterbesparing is een groot maatschappelijk belang. Naast het verminderen van de stromen afvalwater gaat het natuurlijk om een kostbaar zuiveringsproces dat in toenemende mate energie kost. Besparen is makkelijk en zinvol.

scherp zullen toenemen, zeker bij een veranderend klimaat. Riolerings zullen grote hoeveelheden water moeten verwerken maar ook in droge perioden moeten ze functioneren. Dijkonderhoud, ruimte voor water, waterberging, natuurlijk waterbeheer en waterbesparing kosten veel geld. De politiek heeft zich gevoelig getoond voor waterbeheer 21ste eeuw. Maar we weten dat de rekening nog niet op tafel is gelegd. Bij het zichtbaar worden van die kosten zullen we een andere response krijgen. Afhouden en tijd winnen met mogelijke desastreuze gevolgen voor ons waterbeleid. Dat kan alleen worden voorkomen door ene actief voorlichtingsbeleid dat participatief en transparant is, dus het maatschappelijk veld, bedrijfsleven en onderwijsinstellingen betreft⁹.

- **Gemeenten moeten meer aandacht besteden aan toekomstige variaties in klimaat:** We schrokken wel van het gegeven dat bijna 300 gemeenten menen dat ze de toekomstige regenval in de plannen hebben meegenomen. Want dan onderschatten deze gemeenten toch de variabiliteit die met klimaatverandering gepaard zal gaan. De zomer van 2003 was daar een goede illustratie van. Het zal niet lang duren of we krijgen een herfst of winter die een kletsnatte tegenpool vormt. Het zou beter zijn als gemeenten zich bewust zijn van de enorme variaties die kunnen optreden en een inventarisatie maken van de risico's die ze lopen¹⁰.

⁹ Hier zijn goede lessen te trekken uit het klimaatbeleid. Ook door domineren de 'uitvoerders' die echter in de problemen komen als de rekening die ze moeten presenteren te hoog wordt. Dán is draagvlak bij de politiek, de gemeenteraad en dus bij de inwoners en maatschappelijke organisaties van alle gemeenten van wezenlijk belang. Dan is meer nodig dan een Peter Timofeef in de branding. Hij zegt immers niet hoeveel het zal kosten om in de toekomst toch droge voeten te houden. Hij heeft het in het geheel niet over de enorme kosten die gepaard gaan met het 'nat' houden van het land!

¹⁰ Rioned wijst hier ook op. De taak van de gemeente als beheerder van de openbare ruimte zal door klimaatverandering zwaarder worden. Vakgenoten weten het wel maar maken het nog niet concreet. Dat moet nu echt gaan gebeuren, zonder dat de politici sussende dekens leggen over wat binnenkort een probleem van groot formaat zal zijn.

4 Groen en Ruimte: De collectieve achtertuin

“Ben je nog niet klaar met schoffelen?” Gert-Jan hangt over het tuinhek. “Wij doen dat in tien minuten. Gewoon op tempo werken, niet zo vanuit je rug zoals jij dat doet. Dat is moordend”. Ik kijk hem wat getergd aan. Gert-Jan werkt voor de gemeente en doet naast het ophalen van de parkeergelden en andere klussen ook groenvoorziening. “Tegenwoordig spuiten jullie gewoon weer alles plat” bijt ik hem toe, een beetje onder de gordel. Maar wat wil je ook. Hij heeft namelijk gelijk. M'n rug doet pijn. Gert-Jan heeft het niet door. “Ja, dat mag tegenwoordig weer. De gemeente bezuinigt en dit is gewoon sneller. We hebben ook minder mensen lopen bij groenvoorzieningen. Maar volgens mij heeft het ook met de Arbo-wet te maken”. Ik schoffel maar wat door terwijl Gert-Jan afdruipt. “Je moet die schoffel slijpen!” roep hij nog van een afstand. Dat ga ik doen.

In zeventig gemeenten ondervroegen vooral maatschappelijke organisaties hun gemeente over onze collectieve achtertuin. Is natuurlijk bermbeheer jullie uitgangspunt, doen jullie aan natuur en milieu educatie (tegenwoordig ‘leren voor duurzame ontwikkeling’), is het gebruik van pesticiden verboden? Niet genoeg gemeenten om echt een representatief beeld te krijgen. Misschien is het beeld té positief. Er zijn immers actieve natuur- en milieugroepen die onderzoek naar het gemeentelijk beleid doen.

4.1 De natuur krijgt de ruimte

De bloemen in de berm zijn terug. Vooral in de stedelijke omgeving is de biodiversiteit snel weer toegenomen doordat de groene monocultuur van strak gemaaid gras vaak vervangen is door plukweiden vol met ‘oude’ soorten. Gemeenten plannen ook het groenbeheer. 350 gemeenten zijn er mee bezig geweest, een enkele gemeente met actieve betrokkenheid van de bevolking. In 300 gemeenten is een vlinder- of heemtuintuin aanwezig. Kortom, het groene groenbeheer is mainstream geworden.

Tegelijk krijgt Gert-Jan aan mijn tuinhek ook gelijk. Er wordt bezuinigd bij groenvoorzieningen en het gebruik van gif in het beheer neemt weer toe. Misschien heeft het ook te maken met een minder waakzaam veld van milieuorganisaties. Maar in 270 gemeenten mag gespoten worden. Aan het begin van de duurzaamheidsspiegel waren dat er 180!

4.2 Biologisch groenonderhoud

Behalve dat we zien dat gemeenten weer gif kunnen spuiten zien we dat de stimulans voor natuurvriendelijk stimuleren beperkt blijft tot 150 gemeenten. Dan gaat het nog niet om een scherp geformuleerde vraag. Vaak doelt de gemeente dan op een aantal algemene adviezen aan burgers over het gebruik van kruiden en struiken die vlinders en andere insecten stimuleren of het zodanig winterklaar maken van de siertuin dat er ruimte voor dieren blijft om te overwinteren. De cursussen voor biologisch tuinieren worden maar schaars gestimuleerd door gemeenten terwijl juist daar enorme potentie is om winst te bereiken.

25% van de geïnterviewde gemeenten geeft overigens aan het gebruik van biologische producten in de gemeente te stimuleren. Bijvoorbeeld door steun aan een biologische markt of door het stimuleren van de consumptie van biologische producten in de bedrijfskantine.

4.3 Verandering in de planten- en dierenwereld niet in beeld

10% van de geënquêteerde gemeenten brengt de verandering van biodiversiteit in kaart. Dat doen ze veelal samen met vrijwilligersorganisaties. Inventariseren van die biodiversiteit is een nuttig instrument voor beleid én voor natuur- en milieu educatie. De meeste natuur en milieu organisaties stimuleren met veel enthousiasme laagdrempelige onderzoekjes die planten, insecten en vogels in beeld brengen. De gemeente kan hierop inspelen. 40% van de gemeenten doet dat ook maar de meesten houden de resultaten niet systematisch bij.

35% van de gemeenten weet welke Rode Lijst soorten in de gemeente voorkomen. Dat zijn soorten die bedreigd worden. Voor een gemeente is het op twee manieren handig om hiervan op de hoogte te zijn. Enerzijds omdat bouwplannen makkelijk gedwarsboomd kunnen worden als blijkt dat de rugstreeppad of een andere beschermde dier- of plantensoort bedreigd is. Anderzijds is de kennis nodig om het leefgebied van de Rode Lijst soorten veilig te stellen.

4.4 Aanbevelingen

- **Samen met bewonersorganisaties en bedrijfsleven kan de gemeente een sterke stimulans geven aan biologisch tuinieren.** We zien het gebruik van bestrijdingsmiddelen toenemen, zowel bij het beheer van het publiek groen door de gemeente als in de achtertuin van individuele burgers. Er zijn voldoende alternatieven voorhanden. Soms kosten ze meer geld en zonder besef van noodzaak voor milieuvriendelijke beheerstechnieken komt dat geld niet vrij. Stimulans tot milieuvriendelijk tuinbeheer bij particulieren en gemeente is daarom een goede combinatie.
- **De gemeente kan het gebruik van biologische producten stimuleren.** Dat een kwart van de geënquêteerde gemeenten dit al doet biedt perspectief. Biologische landbouw hééft de toekomst en gemeenten kunnen dat uitdragen door zelf in de kantine biologische producten beschikbaar te stellen, door de regionale biologische markten te ondersteunen, door voorlichting mogelijk te maken.
- **In beeld brengen van biodiversiteit en het volgen ervan stimuleren.** De natuur verandert snel, door bebouwing, klimaatverandering en door ander groenbeheer. Mensen zijn hierin geïnteresseerd, scholen kunnen hierbij makkelijk betrokken worden en er zijn uitstekende programma's en methoden voor beschikbaar. Gemeenten kunnen hierin een actieve rol op zich nemen. 60 % van de gemeenten heeft een beleidsambtenaar natuur en biodiversiteit in dienst. Dat biedt voor het monitoren van biodiversiteit goede perspectieven.

5 Sociaal, duurzame ontwikkeling is – ook – mensenwerk

“Meneer, leg me nu eens uit waarom vragen over ons sociaal beleid te maken hebben met vraagstukken van duurzaamheid”. De burgemeester is geïrriteerd want we hebben de vinger gelegd op een zere plek: De gemeente heeft géén analyse gemaakt van arme en kwetsbare groepen in haar samenleving en daarmee moeite om een sociaal beleid voor deze mensen vorm te geven. Het is een agrarische samenleving. We weten dat er veel stille armoede is, dat veel van de akkerbouwers en veeboeren diep in de schulden zitten. Schaalvergroting kenmerkt het landelijk gebied met maisakkers en biostallen die domineren. Dorpskernen verliezen identiteit en voorzieningen. Zonder auto ben je nergens meer. Mijn antwoord levert wrevel op. “Zonder een sterke betrokkenheid met de leefomgeving verpaupert uw gemeente. Groepen die in isolement komen en verarmen zullen niet bijdragen aan de duurzame ontwikkeling van uw gemeente. Toenemende gevoelens van onveiligheid domineren het gemeentelijk debat. Samenhang in uw samenleving is voorwaarde voor een degelijk duurzaamheidsbeleid”. De burgemeester schut meewarig z’n hoofd. Duurzaamheid ging toch over milieu? lijkt hij te denken.

5.1 Kennis over gemeentelijke armoede

Overigens hebben meer gemeenten een probleem om de armoede in beeld te krijgen. Minder dan 60% van de gemeenten laat er onderzoek naar doen. Eigenlijk zou je verwachten dat, gezien het grote belang van het armoedevraagstuk, die score 100% zou zijn. Want een gemeente kan wel zeggen dat ze alle minima probeert te bereiken, maar hoe doet ze dat? En worden de resultaten ook gemeten? Om een beeld te krijgen van de problematiek is op z’n minst structureel overleg noodzakelijk met o.a. vertegenwoordigers van bijstandsgerechtigden. Tegelijkertijd moet de gemeente ook weten hoe groot de groep nu werkelijk is en wat de invloed is van het gevoerde beleid. Een methode hiervoor is de minima-effectrapportage van het NIBUD, maar er zijn natuurlijk ook andere methoden. Ook zal er naar innovatieve manieren gezocht moeten worden om mensen echt te bereiken. Bijvoorbeeld door het koppelen van bestanden of door het persoonlijk bezoeken van mensen met een minimuminkomen. Pas als een gemeente dit hele pakket uitvoert waarderen we dit met een score.

5.2 Emancipatiebeleid in de marge

Emancipatie is een ingewikkeld begrip. Het is sterk verbonden met de positie van vrouwen. Maar het gaat evenzeer op voor andere groepen in de samenleving zoals gehandicapten en migranten. De meeste informatie betreft echter de positie van vrouwen. Vrouwen zijn nog steeds ondervertegenwoordigd in hogere functies en nemen het grootste aandeel in de zorgtaken voor hun rekening. De gemeente heeft hierin een verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld door de situatie in kaart te brengen (een inventarisatie) en samen met deskundige organisaties zorg te dragen voor een verbetering van de positie van vrouwen in het eigen bedrijf en in de gemeente. Het minste wat de gemeente kan (en zou moeten) doen is voor haar eigen bedrijf zorg dragen voor een goed emancipatiebeleid. Dat moet wel een beleid zijn dat na 1995 is bijgesteld. Want gemeenten werken met een beleidscyclus van vier jaar en oudere nota’s vragen om bijstelling naar nieuwe kennis.

Maar 20% van de geënquêteerde gemeenten zegt een actueel emancipatiebeleid te hebben. Overigens geeft 60% van de gemeenten aan een personeelsbeleid te hebben dat gericht is op een afspiegeling van de lokale samenleving. Het is een wettelijke plicht om een dergelijk personeelsbeleid te voeren.

Een groep die het steeds moeilijker krijgt wordt gevormd door gehandicapten. Ook zij horen deel te zijn van het emancipatiebeleid. In bijna 70% van de onderzochte gemeenten krijgt het gehandicaptenbeleid niet integraal in alle beleidsvelden een plek. Gehandicaptenbeleid komt tot uitdrukking in o.a. een aparte paragraaf bij alle grote beleidsdocumenten waarin aandacht aan de gevolgen en mogelijkheden voor gehandicapten wordt besteed. De wet geeft aan dat de reikwijdte van cliëntenparticipatie het integraal gemeentelijk gehandicaptenbeleid dient te zijn. Dat is dus niet zo makkelijk. Het gehandicaptenbeleid is breed, en zou ook chronisch zieken moeten betrekken en de relatie met ouderenzorg moeten leggen. Het is nodig om op ieder terrein waarop de gemeente actief is expliciet aandacht te vragen voor de behoeften en mogelijkheden van verschillende groepen van mensen met beperkingen. De gehandicaptenraad stelt dat dit zou kunnen door bij iedere beleidsnotitie een paragraaf op te nemen met de vraag "Wat zijn de effecten van bepaalde beleidsbeslissingen op mensen met een handicap of chronische aandoening?" Daarbij zou het goed zijn als iemand aangesteld wordt om ervoor te zorgen dat dit samenhangend beleid ook tot stand komt. Het grootste deel van de Nederlandse gemeenten weet hieraan (nog) geen uitvoering te geven.

5.3 De winkel om de hoek is zoek!

Verschraling van de samenleving wordt ook veroorzaakt door het verdwijnen van het postkantoor, de bakker en groentenwinkel om de hoek. De tijd dat in alle kernen in Nederland boodschappen gedaan kunnen worden is allang voorbij. Gemeenten kunnen daarin maar beperkt 'sturen'. Want wat kan een lokale overheid er nu aan doen als een bakker, slager of groentenboer er de brui aan geeft omdat de inkomsten teveel teruglopen of geen opvolger gevonden wordt?

Eén activiteit kan een gemeente in ieder geval doen. Het publiekelijk constateren van het vraagstuk en het aan de orde stellen ervan. Fundament daarvan is kennis over het 'voorzieningenniveau'. De gemeente dient normen te hanteren voor beschikbare voorzieningen.

Met normen worden 'meetpunten' bedoeld, zoals de afstand van basisvoorzieningen tot de woningen en de spreiding van de basisvoorzieningen. Is het beleid erop gericht dat iedereen kan beschikken over basis voorzieningen? Bijvoorbeeld door het stimuleren van kleine winkelcentra in de diverse wijken en wijkposten voor sociaal werk en gezondheidszorg? Is er bijvoorbeeld in een straal van 500 meter van elke woning een basissupermarkt Voor iedereen is het belangrijk dat er voorzieningen zijn in de buurt zoals een arts, een winkel met groenten, kruidenierswaren, vlees en brood en een postkantoor.

5.4 Aanbevelingen

- **Kwantificeer de armoede en emancipatieproblematiek en het voorzieningenniveau:** Gemeenten moeten zorgen dat ze over harde getallen beschikken die ook trends weer geven. Het ontbreken van beleid is één probleem maar het ontbreken van harde gegevens die beleid ondersteunen is een ander.

Gemeenten geven in grote meerderheid aan een minima-beleid te voeren maar in bijna dezelfde grote meerderheid laten ze zien niet over de harde gegevens over minima te beschikken¹¹. Dat moet veranderen.

- **Emancipatiebeleid moet weer op de rails:** Gemeenten hebben hier een belangrijke functie in. Niet alleen naar vrouwen die nog steeds een ondergeschikte rol spelen in de hiërarchie van de Nederlandse samenleving maar ook naar gehandicapten, migranten, jongeren, alleenstaanden of ouderen. De nationale overheid bouwt financiële steun voor veel van deze groepen af. Gemeenten kunnen dit niet opvangen maar kunnen wel zorgen voor een sterkere organisatie en meer kennis over de positie van deze groepen.

¹¹ Het actuele integratiedebat laat goed zien dat 'kennis' een fundamenteel gegeven moet zijn voor het vormgeven van beleid. Kennis over de achterstandpositie van groepen in de samenleving maar ook over de effecten van beleidsingrepen of het uitblijven ervan is wezenlijk.

6 De synthese

De gemeente Eindhoven stuurde ons een cd op. "Het streven naar een duurzame ontwikkeling is één van de hoofddoelstellingen van het gemeentelijk beleid in Eindhoven" staat op de 'cover' van het beleidsdocument. "De rol die de gemeente speelt bij de ontwikkeling varieert. Afhankelijk van de situatie wil de gemeente ondersteunend zijn, adviseren, zoeken naar samenwerking, nieuwe dingen initiëren of voorwaardenscheppend bezig zijn".

Eindhoven presenteert een sociale agenda (sociaal kapitaal), een groenbeleidsplan (ecologisch kapitaal), een klimaatbeleidsplan (ecologisch kapitaal) en duurzame bedrijventerreinen (economische kapitaal). Ook gemeenten als Delft, Breda, Leeuwarden en Boxtel (waarmee we de top 4 van de duurzaamheidsspiegel hebben), laten zien dat de synthese een grote meerwaarde heeft.

6.1 De grenzeloos duurzame gemeente

Alles hangt met alles samen. In haar abstractie misschien een doodoener. In de praktijk van het gemeentelijk beleid een waarheid die door een aantal gemeenten onder ogen wordt gezien en in de praktijk wordt gebracht. De grenzen tussen beleidsvelden vallen weg, territoriale muurtjes opgeruimd en 'duurzame ontwikkeling' als één gemeenschappelijk doel geformuleerd.

Dat vraagt visie en durf, maar vooral een kritische instelling naar de eigen organisatie en haar veelal achterhaalde doelen. Niet alleen de gemeentelijke structuur staat dan ter discussie. Het zijn ook partners uit het bedrijfsleven en het maatschappelijk veld die hun 'zuilen' moeten verlaten en elkaar in een toekomstvisie en actieplan moeten tegen komen.

Het goede nieuws is dat een aantal gemeenten hier actief mee bezig zijn. De top tien van de Lokale Duurzaamheidsspiegel geeft een aardig beeld van de voortrekkers. Goed nieuws is ook dat vanuit maatschappelijke organisaties, zoals het GIDO (het gemeenschappelijk initiatief *realisatie* duurzame ontwikkeling), de COSsen (Centra voor Internationale Samenwerking) en NCDO initiatieven worden ondernomen om de geleerde lessen te verspreiden, te versterken en nieuwe activiteiten er aan toe te voegen.

De één doet dit met een zeer pragmatische invalshoek gericht op concrete ondersteuning van gemeentelijk beleid. De ander met een meer visionaire benadering richting toekomst visie en het voor die duurzame toekomst noodzakelijk beleid. Onderweg zullen ze elkaar ontmoeten, samen met gemeenten en maatschappelijke organisaties die deze idealen delen.

6.2 Het territoriale discours voorbij

Het vormgeven van de 'grenzeloos duurzame gemeente' vergt een benadering die voor het verzuilde Nederland niet zo makkelijk is. Overheid, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en kennisinstellingen zullen hun territoriale grenzen moeten verlaten en elkaar moeten opzoeken in gemeenschappelijke actie. De 'Lokale Agenda 21' was hiertoe een initiatief maar is teveel blijven steken in de milieuhoeke en de korte termijn oplossingen. De verbinding met de vragen van de lange termijn over een sociaal duurzame samenleving,

klimaatproblematiek, watervraagstukken, werkgelegenheid, maatschappelijk verantwoord ondernemen én beleggen zijn onvoldoende aan de orde geweest.

Dat is een gegeven waarin alle partijen die betrokken zijn en waren een rol in spelen. Gemeenten, intern verdeeld in afdelingen die elkaar onvoldoende ondersteunen en in een team van wethouders die het gemeenschappelijk belang van duurzame ontwikkeling onvoldoende vorm konden geven, speelden een rol. Maatschappelijke organisaties die na de conferentie over milieu en ontwikkeling in Rio de Janeiro uiteindelijk toch weer hun 'oude' stekjes zijn gaan opzoeken en geen gemeenschappelijke campagne voor Lokale Agenda 21 konden vormgeven speelden ook een rol. Het bedrijfsleven dat aarzelend beweegt richting duurzaamheid en steeds de korte termijn voor de lange lijkt te stellen maakt samenwerking ook niet makkelijker.

Dat gemeenten als Breda, Delft en Eindhoven, samen met tientallen anderen, toch het enthousiasme en de kracht weten op te brengen is voor het grootste deel toe te schrijven aan de kracht, inventiviteit en het doorzettingsvermogen van de partners daar te plekke.

6.3 Aanbevelingen

- **Werk samen aan een lokaal actieprogramma voor duurzame ontwikkeling:** Werk samen aan een campagne die op lokaal niveau gemeenten, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen in staat stelt om een visie, actieprogramma en meetinstrumentarium vorm te geven dat werkelijk stimuleert tot duurzame ontwikkeling. Betrek daarbij de landelijke netwerken en voorkom territoriale begrenzingsen maar zorg voor een synergie in die samenwerking die werkelijk tot een meerwaarde leidt.
- **Vertaal hoofdthema's van duurzame ontwikkeling naar concreet lokaal beleid:** Zorg dat, bijvoorbeeld op thema's als klimaatproblematiek, waterproblematiek, sociale cohesie, maatschappelijk verantwoord ondernemen en duurzaam beleggen ook concrete toekomstbeelden geformuleerd worden. Vertaal deze van het 'hier en nu' naar het 'dan en daar'. Die toekomstbeelden zullen niet van 'buiten af' moeten komen maar in gezamenlijk worden ontwikkeld met ondersteuning van de kennisinstellingen in Nederland en het buitenland. Betrek daarbij de partnergemeenten.
- **Verbindt deze benadering met bestaande en nieuwe initiatieven en ontwikkel een platform dat lokale duurzaamheid nationaal vorm geeft, bestaande uit de belangrijkste organisaties die op dit vlak actief zijn:** Elkaar informeren, steunen en gezamenlijke plannen ontwikkelen is een wezenlijke voorwaarde voor een efficiënt en effectief lokaal duurzaamheidsbeleid. Samenwerking tussen de belangrijkste groepen, overheden, maatschappelijk veld, bedrijfsleven en kennisinstellingen is hierin van groot belang. Dat kan door dit te koppelen aan een gemeenschappelijke agenda voor een lokaal actieprogramma duurzame ontwikkeling.

7 Bijlage: Methodologische verantwoording

De Lokale Duurzaamheidsspiegel is vijf jaar oud. Begonnen als een instrument waarin maatschappelijke organisaties hun gemeente analyseerden op een achttal onderwerpen is ze veranderd naar een meetsysteem waar zowel gemeenten als maatschappelijke organisaties hun bijdrage aan leveren.

De Lokale Duurzaamheidsspiegel ontstond in een periode waarin grootste perspectieven voor lokale duurzaamheid werden uitgewerkt. Er was een financieringsregeling van de overheid voor het uitvoeren van een Lokale Agenda 21, er was financiering via NCDO (fonds LA21), er waren regelmatig bijeenkomsten van deskundigen, er was op veel plaatsen een regionale ondersteuningsstructuur, meerdere nationale en lokale bladen, brochures en handboeken die het hele proces ondersteunden. De 'spiegel' was één instrument in het kader van vele instrumenten. Dat is niet meer zo. De Lokale Agenda 21 is bijna uit zicht verdwenen. Geen conferenties, geen aparte financiering, geen blad, geen regionale ondersteuningsstructuur, handboeken en ander materiaal. Wel betrokken groepen, goede voorbeelden, hier en daar op provinciaal en lokaal niveau een bijeenkomst of conferentie.

7.1 De spiegel in het proces van LA21

De 'spiegel' is géén proces, geen 'handboek', geen 'fonds' en breed uitgewerkte 'methode'. Het is een bescheiden meetsysteem dat hoofdlijnen van gemeentelijk beleid in kaart brengt op de onderwerpen 'mondiaal beleid', 'klimaatbeleid', 'waterbeleid', 'groen en ruimte' en 'sociaal beleid'. De 'spiegel' is géén wetenschappelijk en objectiverend meetsysteem dat de prestaties van gemeenten historisch en ruimtelijk vergelijkbaar neerzet in een rekenkundig en statistisch kwantitatief kader. De 'spiegel' is geen instrument dat de resultaten van duurzaamheidsbeleid van overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties in beeld brengt.

De 'spiegel' is een methodiek om in grote lijnen, laagdrempelig en makkelijk uitvoerbaar, de hoofdlijnen van lokaal duurzaamheidsbeleid van de lokale overheid in beeld te brengen. Een instrument dat zich uitstekend leent voor een brede verkenning, voor een vergelijkende analyse tussen gemeenten zonder aan de eindscores een absolute waarde te geven. De 'spiegel' is een bruikbaar instrument in het kader van een proces van Lokale Duurzame Ontwikkeling om een beeld te krijgen van de sterke en zwakke kanten van het gemeentelijk beleid. Op basis daarvan zijn adviezen te maken, is het gesprek te openen.

Kortom, de pretentie van de spiegel is niet groot. Het is een aardig en laagdrempelig meetinstrument voor lokaal duurzaamheidsbeleid van en voor Nederlandse gemeenten en het maatschappelijk middenveld.

Dat heeft wel eens tot misverstanden geleid. Zeker omdat de pretentie van de Lokale Agenda 21 en de organisaties die dit proces vorm probeerden te geven zeer groot was. Met het wegvallen van het instrumentarium en de gekoppelde processen werd regelmatig van de spiegel een klein wonder verwacht.

7.2 De methodiek 2003

In februari 2003 werden alle ons bekende maatschappelijke organisaties bekend gemaakt met de spiegel. Op zich geen verrassing voor velen. Het was de vijfde keer. Een aangepaste handleiding en vragenlijsten werden bekend gemaakt en op het internet gezet. Tegelijk belden wij, het COS Noord-Holland Noord, alle gemeenten om te achterhalen wie de ambtenaren 'mondiaal', 'klimaat' en 'water' waren. Die ambtenaren hebben we allemaal een vragenlijst gestuurd. De ambtenaren waar we de informatie al van hadden, op basis van de spiegel 2002, kregen een brief met de uitslagen van hún gemeente en specialisme met het verzoek om wijzigingen door te geven (antwoord-enveloppe bijgesloten). De ambtenaren met wie eerder nog geen contact hadden kregen een uitgebreide vragenlijst op hun thema. In gemeenten waar maatschappelijke groepen de gemeenten benaderden namen wij geen actie.

Zo kregen we van drie fronten reactie: Het maatschappelijk veld, veelal met antwoorden op al de vijf vragenlijsten; de ambtenaren die in 2002 ook gegevens inleverden, veelal met kleine correcties op de eerdere vragenlijst; de nieuwe contacten op gemeentelijk niveau met volledig nieuwe lijsten op 'hun' specialisme. De nieuwe contacten die niet reageerden belden we vanaf juni allemaal na. In veel gevallen stuurden we dan nog per e-mail een vragenlijst toe die bijna altijd per omgaande beantwoord werd.

De gegevens konden op verschillende manieren worden ingestuurd. Via het e-mail formulier gekoppeld aan de website www.la21.nl; via de antwoordformulieren die bij onze correspondentie waren gevoegd en via de e-mail formulieren die na werden gezonden. Al deze informatie werd systematisch gearchiveerd en ingevoerd in de database die de basis vormt van het informatiesysteem van de 'Lokale Duurzaamheidsspiegel'. Informanten hadden de mogelijkheid om correctiefactoren voor te stellen. Eis was wel dat de argumentatie helder was weergegeven. Alle formulieren werden hier aandachtig op nagezien. Ongeveer 10% van de informanten stelde ook correcties voor. In de database werd aangegeven welke correcties werden overgenomen en welke aanpassingen werden gemaakt¹². In de database werden alle contactadressen opgenomen en de datum van invoer ingevoerd.

De resultaten van 2002 werden bij de resultaten van 2003 gevoegd. Dat was zinnig omdat het beleid niet zo snel veranderd dat hierdoor grote verschuivingen onderbelicht zouden worden. De landelijke 'dekking' werd hierdoor vergroot zonder informatie te verliezen. Daardoor kan gesteld worden dat dit jaar als informatiebasis de deelname van bijna 430 gemeenten voor minimaal één vragenlijst gebruikt kon worden.

Aantal vragen per thema	
Thema	Aantal vragen
Klimaat	28
Mondiaal	26
Ruimte en Groen	20
Sociaal	17
Water	23
Totaal	114

¹² Vooral veel ambtenaren vroegen extra punten omdat het beleid waarover navraag werd gedaan in voorbereiding was. Deze punten gaven we niet, hoewel we wel vermeldden dat het beleid voorbereid werd. Ook waren er regelmatig correcties omdat het antwoord niet volledig 'ja' of 'nee' was. Die namen we meestal wel over omdat het zwart/wit karakter van de spiegel genuanceerd kon worden via dit systeem.

Aantal deelnemende gemeenten	
Vragenlijst Mondiaal	297
Vragenlijst Klimaat	323
Vragenlijst Water	289
Vragenlijst Ruimte en Groen ¹³	71
Vragenlijst Sociaal	69
Totaal	428

Het intensief nabellen en mailen van ambtenaren laat een hoog rendement zien¹⁴. De drie medewerkers die bij COS Noord-Holland Noord hieraan werkten kregen bij het nabellen bijna nooit een negatieve reactie. Een hoger resultaat zou mogelijk zijn geweest indien we het nabellen hadden geïntensifieerd¹⁵. Maar financiële beperkingen maakten dit onmogelijk. Voor de vragenlijsten 'mondiaal', 'klimaat' en 'water' was het ook niet nodig omdat de steekproef van rond de 300 gemeenten voldoende beeld gaf van het beleid.

De gegevens werden vanuit de database weer opgevraagd en kwantitatief en kwalitatief geanalyseerd. Alle gegevens werden dubbel gecontroleerd om te voorkomen dat bij het verwerken en invoeren ervan fouten zouden optreden. Helemaal te voorkomen is dat niet. In totaal moesten 30.000 verschillende datagegevens worden ingevoerd en vergeleken om een volledig beeld te krijgen.

7.3 Competitie en de genomineerden

Het competitief element is niet de hoofdzaak van de Lokale Duurzaamheidsspiegel. Het is een aardig bijverschijnsel. Een lage score geeft in de meeste gevallen inderdaad aan dat er op dat beleidsveld een probleem is. Welk probleem en hoe dat opgelost dient te worden is uiteraard niet te concluderen. Een hoge score geeft in de meeste gevallen ook een hoog ambitie-niveau aan. De top in de spiegel bestaat ook uit gemeenten vol interessante ideeën en concepten en is daarmee zeker de moeite waard voor verdere analyse.

Het accent in de analyse is op het inhoudelijk vlak gezet. Daarbij werd de analyse van 2002 niet nog eens overgedaan. In 2002 is inhoudelijk op de thema's en maatregelen een analyse gemaakt. De resultaten van 2003 onderstrepen die analyse en voegen er vooral detail en diepgang aan toe. Ook de schaal van de spiegel is met haar landelijke dekking nu zo groot dat voor de onderwerpen 'mondiaal', 'klimaat' en 'water' generaliserende conclusies getrokken kunnen worden.

Het COS Noord-Holland zocht in overleg met NCDO, de opdrachtgever voor de Lokale Duurzaamheidsspiegel, naar een andere methode om 'voortgang' op het gebied van Lokale Duurzaamheid in beeld te krijgen. Immers, een gemeente met een lage score kan een slechte uitgangspositie maar wel een hoog ambitie-niveau hebben. Wie weet, zal die gemeente over twee of drie jaar een stuk hoger scoren. Die voortgang, vanuit de 'lage'

¹³ De vragenlijsten ruimte en groen en sociaal werden niet nagebeld en ambtenaren werden door ons niet apart benaderd.

¹⁴ Het rendement was vergelijkbaar met 2002 toen dezelfde methodiek en hetzelfde aantal uren werd ingezet. Dit werd vooral duidelijk bij de vragenlijst 'water' die 'nieuw' werd nagebeld en met ruim 250 nieuwe inzenders een hoog rendement liet zien.

¹⁵ Deze notie werd bevestigd bij een proef in de provincie Noord-Holland waarbij een rendement van 98% werd bereikt bij het nabellen. Bijna alle gemeenten deden mee!

regionen naar het peleton in deze race naar duurzame ontwikkeling is minstens even opmerkelijk als de continue deelname in de kopgroep. Daarom verzocht COS Noord-Holland de Milieufederaties, COSsen en Consulente NME om gemeenten te nomineren die de tussensprint zouden kunnen gaan maken (of al maakten). Die gemeenten zouden in aanmerking komen voor extra ondersteuning vanuit het maatschappelijk veld. De nominaties zijn binnen gekomen maar het aanbod vanuit de landelijke maatschappelijke organisaties is nog onvoldoende uitgekristalliseerd om gepresenteerd te worden. Daarom wordt dit onderdeel 'vastgehouden' tot nader order.

8 Bijlage: nadere analyse

COS Noord-Holland ontwikkelde een analyse techniek om dieper inzicht te krijgen in de verhouding van de verschillende subthema's per onderwerp. Deze methodiek wordt uitgebreid toegelicht in de notitie 'Dieper graven met de duurzaamheidsspiegel' van Thijs de la Court, februari 2003, die beschikbaar is via www.la21.nl of via het COS Noord-Holland Noord. Uiteraard hebben we deze methodiek ook gebruikt voor een nadere analyse waarvan we hier de samenvattende gegevens geven. De methodiek leent zich uitstekend voor een analyse per gemeente. De gegevens die dan naar voren komen laten zien in hoeverre een specifieke gemeente afwijkt van het landelijk beeld.

8.1 Mondiaal beleid:

We onder scheiden vier subvelden

- Duurzame ontwikkeling
- Internationale samenwerking algemeen
- Internationale samenwerking (stedenbanden)
- Internationale samenwerking (fair trade en bewustwording/voorlichting)

Elk subveld is samengesteld uit de volgende vragen.

1	Krijgt duurzame ontwikkeling in het collegeprogramma van uw gemeente een centrale plaats toegekend?	ja/nee	2
2	Werkt de gemeente het begrip 'duurzame ontwikkeling' uit door een breed maatschappelijk proces waarin verschillende partijen (gemeente, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven) participeren?	ja/nee	2
3	Is er een formeel document, zoals een raadsbesluit of een publiek manifest waarin staat dat de gemeente werkt aan een Lokale Agenda 21 of soortgelijk plan?	ja/nee	1
5	Is er een apart budget voor het financieren van dit proces?	ja/nee	1
6	Is er een concreet Plan van Aanpak voor het proces gericht op lokale duurzaamheid dat door de gemeenteraad én door de partners in het proces wordt onderschreven?	ja/nee	1
7	Wordt in het milieubeleidsplan specifiek aandacht besteed aan de internationale aspecten van het milieu?	ja/nee	1
8	Gebruikt of stimuleert de gemeente meetinstrumenten die proberen om de volle breedte van het duurzaamheidsvraagstuk in beeld te krijgen, zoals de mondiale voetafdruk of deze Lokale Duurzaamheidsspiegel?	ja/nee	1
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=9)			

Internationale samenwerking algemeen

9	Heeft uw gemeente een structureel budget voor internationale samenwerking en/of mondiale bewustwording?	ja/nee	2
10	Heeft de gemeente een jaarlijks budget voor internationale samenwerking en/of mondiale bewustwording hoger dan Euro 0,50 per inwoner?	ja/nee	2
11	Is er bij uw gemeente een ambtenaar verantwoordelijk voor internationale samenwerking & internationale relaties?	ja/nee	2
12	Indien duurzame ontwikkeling in een van de centrale beleidsdocumenten van uw gemeente wordt uitgewerkt, wordt dan expliciet verwezen naar de internationale dimensie van dit begrip?	ja/nee	2
13	Heeft uw gemeente het Aalborg-Handvest (van de Europese Campagne van duurzame steden en dorpen) of een andere internationale verklaring over duurzame ontwikkeling ondertekend?	ja/nee	1
14	Is uw gemeente lid van ICLEI (International Council for Local Environmental Initiatives)?	ja/nee	1
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=10)			

Internationale samenwerking stedenband

15	Onderhoudt de gemeente en/of maatschappelijke organisaties één of meerdere relaties met andere gemeenten in (voormalig) Oost Europa?	ja/nee	2
----	--	--------	---

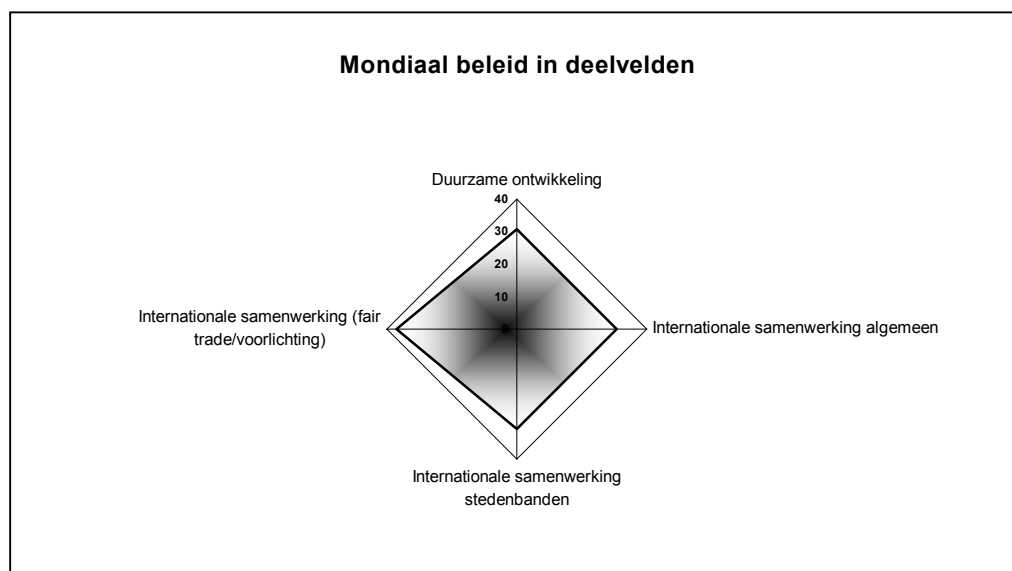
16	Onderhoudt de gemeente en/of maatschappelijke organisaties één of meerdere relaties met andere gemeenten in de Derde Wereld?	ja/nee	2
17	Indien er een relatie is met een gemeente buiten West Europa, is dat dan een formele stedenband?	ja/nee	1
18	Is er een werkgroep rond de al dan niet formele relatie met een gemeente buiten West Europa waarin het particulier initiatief én de gemeente participeert?	ja/nee	2
19	Als er een stedenband bestaat, met een gemeente binnen of buiten West Europa, speelt milieu daarin dan uitdrukkelijk een rol?	ja/nee	1
20	Als er een stedenband bestaat, met een gemeente binnen of buiten West Europa, is 'duurzame ontwikkeling' daarin een belangrijk thema?	ja/nee	3
Totaal behaalde score			
Percentage van maximum (=11)			

Internationale samenwerking (fair trade en bewustwording/voorlichting)

4	Heeft de gemeente richtlijnen voor de inkoop van dienstkleding waarin sociale en milieucriteria zijn opgenomen?	ja/nee	1
21	Wordt er in het gemeentehuis koffie met het keurmerk van Max Havelaar gedronken?	ja/nee	2
22	Wordt er in het gemeentehuis thee met het keurmerk van Max Havelaar gedronken?	ja/nee	2
23	Zijn er in uw gemeente projecten gericht op voorlichting en mondiale vorming waar de gemeente direct bij betrokken is?	ja/nee	2
24	Steunt en/of stimuleert uw gemeente daarbij scholen bij bewustwordingsprojecten op het gebied van ontwikkelingssamenwerking	ja/nee	1
25	Steunt uw gemeente een verkooppunt van Derde Wereldproductie, zoals een wereldwinkel?	ja/nee	2
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=10)			

We hebben de scores van alle gemeenten opgeteld en een gemiddelde genomen zodat we een algemeen beeld krijgen van de prestaties van de Nederlandse gemeenten op deze vier subvelden.

Duurzame ontwikkeling	Internationale samenwerking algemeen	Internationale samenwerking (stedenband)	Internationale samenwerking (fair trade, bewustwording /voorlichting)
31%	31%	31%	37%

Conclusie is dat op alle deelvelden tussen de 30 en 37% van de mogelijke inspanning 100%) wordt gehaald en dat er een lichte focus is op de uitwerking van internationale samenwerking naar thema's als fair-trade en voorlichting.

8.2 Klimaatbeleid

We verdelen het klimaatbeleid in de volgende onderliggende thema's

- Algemeen
- Communicatie
- Duurzaam bouwen
- Energie
- Verkeer en Vervoer

Bij deze thema's horen de volgende vragen en scores die we voor u op een rij hebben gezet:

Algemeen

1	Gaat uw gemeente dit jaar concreet aan de slag met het gemeentelijk klimaatconvenant?	ja/nee	2
2	Uw gemeente beschikt over een energiebeleidsplan waarin uitdrukkelijk naar klimaatproblematiek wordt verwezen.	ja/nee	2
3	Uw gemeente is voornemens, op basis van een raadsbesluit, om in de komende collegeperiode klimaatbeleid zodanig vorm te geven dat de meeste aspecten van klimaatbeleid doorwerken in de relevante beleidsterreinen.	ja/nee	2
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=6)			

Communicatie

5	In uw gemeente is sprake van een actieve en gestructureerde samenwerking op het gebied van klimaat/energiebeleid met actoren in uitvoering	ja/nee	2
6	Uw gemeente heeft het energiebeleid breed naar de bevolking en doelgroepen gecommuniceerd met verwijzing naar klimaatproblematiek.	ja/nee	2
15	Geef uw gemeente intensief voorlichting aan haar burgers gericht op energiebesparing?	ja/nee	2
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=6)			

Duurzaam Bouwen

8	Is voor de uitvoering van het beleid duurzaam bouwen een coördinator vrijgesteld?	ja/nee	2
9	Is er voor de uitvoering van het beleid duurzaam bouwen een structureel budget aanwezig?	ja/nee	1
10	Is in uw gemeente een convenant duurzaam bouwen getekend?	ja/nee	1
11	Indien de gemeente een convenant duurzaam bouwen kent, wordt dit convenant structureel uitgevoerd?	ja/nee	2
12	Wordt elk nieuwbouw- en grootschalig renovatie- of sloopplan in een zeer vroeg stadium op de eisen van duurzaam bouwen doorgelicht?	ja/nee	1
13	Houdt de gemeente bij hoeveel duurzaam gebouwde en gerenoveerde huizen en gebouwen binnen de gemeentegrenzen staan en welke maatregelen daarbij zijn getroffen?	ja/nee	1
14	Is het voor eigen projecten van de gemeente verplicht om bij het gebruik van tropisch hardhout, gebruik te maken van hardhout met het FSC-keurmerk (zowel bij bouwprojecten als bij groenvoorzieningen)	ja/nee	2
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=10)			

Energie

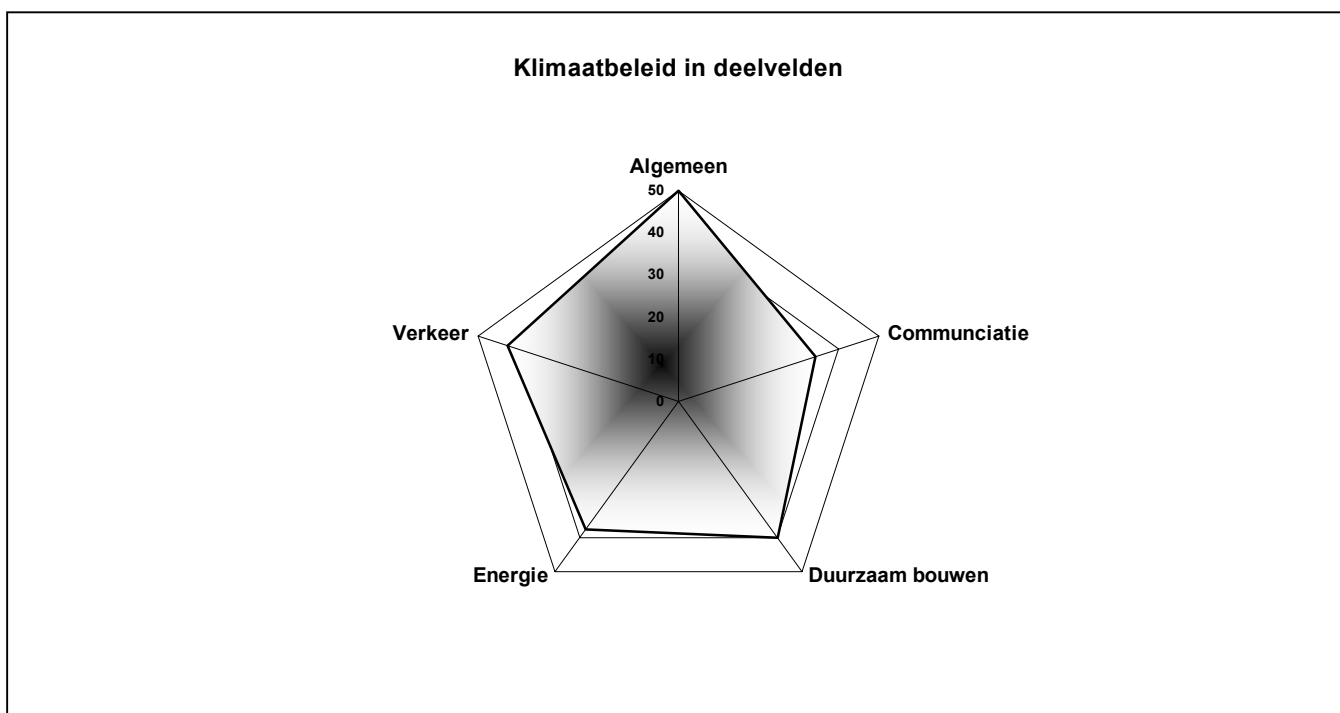
4	Heeft uw gemeente een ambtenaar energiebesparing/ duurzame energie in dienst, alléén of in gewestelijk verband?	ja/nee	1
7	Heeft uw gemeente meetbare doelen gesteld, uitgedrukt in concrete reducties in kilowattuur en/of m3 gas per werkplek of volume gebouw, voor haar gemeentelijke gebouwen en/of andere openbare gebouwen onder beheer bij de gemeente.	ja/nee	2
16	Stimuleert uw gemeente het Energie Prestatie Advies?	ja/nee	1
17	Was er in uw gemeente per 1 januari 2002 per 100 huishoudens minstens één zonneboiler geplaatst?	ja/nee	1
18	Is in uw gemeente, per 1 januari 2001, per honderd huishoudens minstens één vierkante meter zonnepaneel geplaatst?	ja/nee	1
19	Geef uw gemeente intensief voorlichting aan bedrijven over energiebesparing?	ja/nee	1
Totaal behaalde score			

	Percentage t.o.v. maximum (=7)	
--	--------------------------------	--

Verkeer

20	Is het energie en/of klimaatvraagstuk een onderdeel van het beleid op verkeer & vervoer?	ja/nee	1
21	Stimuleert uw gemeente gericht het openbaar vervoer en het gebruik van de fiets?	ja/nee	2
22	Zijn in uw gemeente meer dan de helft van de woonstraten als 30 km zone aangewezen?	ja/nee	1
23	Heeft uw gemeente met de verschillende groepen burgers en bewoners zoals kinderen en ouderen, een analyse gemaakt van knelpunten op het gebied van verkeersveiligheid?	ja/nee	2
24	Zijn bij alle scholen speciale voorzieningen getroffen voor het veilig maken van aan- en afvoerroutes en oversteekplaatsen?	ja/nee	2
25	Zijn alle woonwijken/dorpskernen van uw gemeente van 's ochtends 7 uur tot 's avonds 10 uur bereikbaar met het openbaar vervoer?	ja/nee	1
26	Doet uw gemeente mee aan de autovrije dag op 22 september 2002?	ja/nee	1
27	Doet uw gemeente mee aan de nationale straatspeeldag op 29 mei 2002?	ja/nee	
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=11)			

Algemeen	Communicatie	Duurzaam	Energie	Verkeer
50%	34%	40%	38%	43%

Het algemene beeld is dus dat de gemeenten gemiddeld onder 50% van de potentiële inspanning werken als het om klimaatbeleid gaat. Communicatie is, zoals de eerdere analyse ook aan geeft, is het zwakste punt.

8.3 Water

Het onderwerp 'water' is te verdelen in de volgende beleidsvelden:

- Algemeen
- Infiltratie en afvoer van water
- Riolering
- Waterbesparing

algemeen

1	Beschikt uw gemeente, zelf of in regionaal verband, over een waterplan?	ja/nee	3
2	Indien er een waterplan is, zijn bij het samenstellen daarvan maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en andere instellingen betrokken?	ja/nee	2
13	Wordt bij onderhoud en inrichting van het openbaar water (sloten en plassen) uitgegaan van een natuurlijke inrichting?	ja/nee	2
15	Wijdt uw gemeente, vanaf 2002, voor elk plan van enige schaal, een aparte paragraaf aan de verschillende aspecten van waterbeheer? Indien uw gemeente in deze periode geen planvorming opstartte, kunt u dan stellen dat in elk komend plan een dergelijke paragraaf zal worden geschreven?	ja/nee	3
16	Kunt u stellen dat bij het schrijven van deze waterparagrafen steeds de waterbeherende instanties in een vroeg stadium worden betrokken?	ja/nee	3
22	Zet uw gemeente zich actief in voor het totstandkomen van de waterkansenkaart?	ja/nee	3
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=16)			

Infiltratie en afvoer van water

5	Heeft uw gemeente, bij de aanleg van stoepen, wegen en parkeerplaatsen, een beleid gericht op het zoveel mogelijk 'open' houden van de bodem zodat regenwater kan infiltreren?	ja/nee	2
6	Is het beleid in uw gemeente om in nieuwbouwwijken of bij grootschalige renovatie van wijken, het regenwater zoveel mogelijk via de oppervlakte naar sloot of veld af te voeren?	ja/nee	1
18	Wordt in uw gemeente bij het waterbeheer uitgegaan van de trits 'vasthouden, bergen, afvoeren'?	ja/nee	2
20	Ontziet uw gemeente gebieden voor regionale seizoensberging van water?	ja/nee	2
21	Worden 'verharde oppervlakten' in uw gemeente gecompenseerd met mogelijkheden voor extra wateropvang?	ja/nee	2
17	Ontwerpt uw gemeente de plannen uitgaande van de toekomstig te verwachten neerslagintensiteit en mogelijkheden van waterafvoer?	ja/nee	3
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=12)			

Riolering

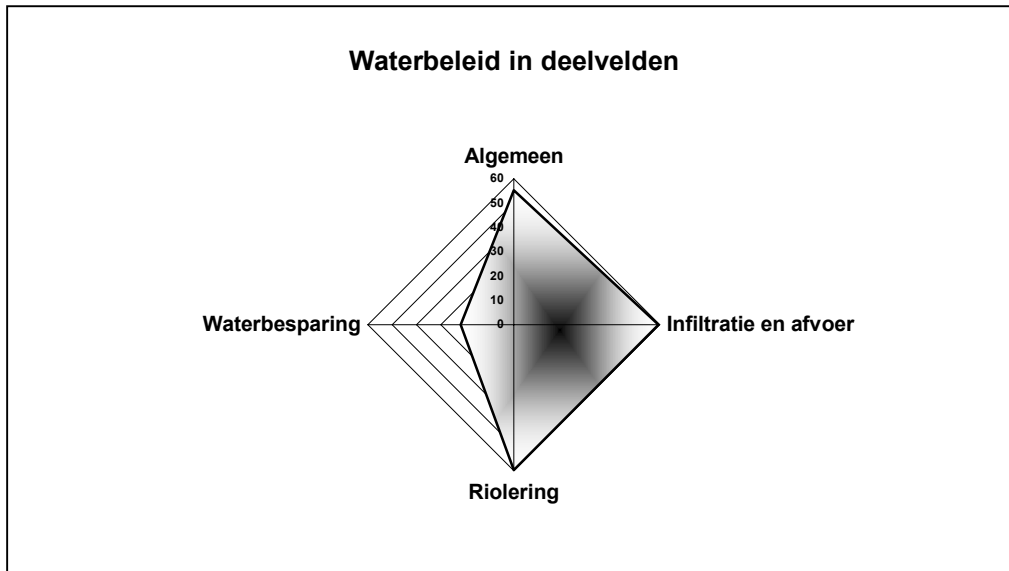
3	Is gescheiden riolering uitgangspunt bij grootschalige renovatieprojecten in de gemeente?	ja/nee	3
4	Experimenteert de gemeente met andere vormen van verwerking van rioolwater, zoals infiltratiebekkens?	ja/nee	1
11	Is in het jaar 2000 de vervuiling door het riool met 50% teruggebracht t.o.v. de vervuiling in 1985?	ja/nee	2
12	Weet de gemeente wat de kwaliteit van het oppervlaktewater binnen haar grenzen is, ook op plaatsen waar overstorten zijn?	ja/nee	2
19	Wordt in uw gemeentelijk rioleringsplan uitgegaan van de trits 'preventie, scheiden, zuiveren'?	ja/nee	2
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=10)			

Waterbesparing

7	Stimuleert de gemeente het gebruik van regenwater of grijs water?	ja/nee	2
8	Koppelt de gemeente de rioolheffing aan de rekening van het drinkwatergebruik voor huishoudens (smal waterspoor)?	ja/nee	3
9	Voert de gemeente een actief voorlichtingsbeleid naar de bevolking op het gebied van waterbesparing?	ja/nee	2
10	Wordt in het Gemeentelijk Rioleringsplan expliciet aandacht besteed aan besparing van het watergebruik bij huishoudens en bedrijven?	ja/nee	2
14	Geeft de gemeente voorlichting aan bedrijven op het gebied van waterbesparing?	ja/nee	3
Totaal behaalde score			
Percentage t.o.v. maximum (=12)			

Tabel: Waterbeleid Nederlandse Gemeenten

Algemeen	Infiltratie en afvoer	Riolering	Waterbesparing
55%	60%	60%	22%

De scores liggen hier hoger dan bij mondiaal en klimaatbeleid. Uiteraard zijn die scores geen absolute waarden en afhankelijk van de kritische diepte van de vraagstelling. Hier halen gemeenten tussen de 55% en 60% van de mogelijk haalbare score (van 100%). Het is dan ook slechts een eerste indicatie dat het waterbeleid sterker gevestigd is dan de twee andere beleidsvelden. Ook duidelijk is dat het thema 'waterbesparing' met een lage score van 22% landelijk sterk achterblijft.

9 Bijlage: De website en de scores

U vindt in deze rapportage geen gedetailleerde scores. De overweldigende hoeveelheid informatie zou een uitgebreide bijlage vereisen. Deze informatie is echter zonder probleem op www.la21.nl te vinden onder www.la21.nl/resultaten2003.

Overigens kunt u vervolgens per gemeente en per thema alle details vinden, van de details van de scores, de correctiefactoren, contactadressen en verdere opmerkingen per gemeente. Uiteraard kunt u altijd mailen naar m.delacourt@cosnhn.nl voor meer informatie.

Kies een overzicht... > of een provincie... > of een gemeente... > of een indicator... >

Resultaten Spiegel 2003: Totaaloverzicht

■ klimaat ■ mondiaal ■ sociaal ■ ruimte en groen ■ water

Gemeente	Totaalscore	Provincie	Inwoners
's-Gravendeel		46 Zuid-Holland	8.741
's-Gravensande		32 Zuid-Holland	19.418
's-Hertogenbosch		112 Brabant	129.034
AA en Hunze		5 Drenthe	25.285
Aalburg		36 Brabant	12.008
Aalsmeer		45 Noord-Holland	22.662
Aalten		27 Gelderland	18.813
Abcoude		14 Utrecht	8.482
Achtkarspelen		5 Friesland	28.044
Alblasserdam		25 Zuid-Holland	18.404
Albrandswaard		12 Zuid-Holland	17.721
Alkemade		59 Zuid-Holland	14.409

TOTAAL	119	-7	57.7 %
--------	-----	----	--------

Gemeente 's-Hertogenbosch, provincie Brabant (129.034 inwoners)
 adres: Postbus 12345, 's-Hertogenbosch
 telefoonnummer: 073-6155155
 faxnummer: 073-6155473
 website: <http://www.s-hertogenbosch.nl>
 Ingevoerd door Platform LA21 Den Bosch.

KLIMAAT - Vragenlijst gemeente 's-Hertogenbosch			score
contactpersoon: Dhr E. Bosch adres: Postbus 12345; 5200 GZ 's-Hertogenbosch telefoon: 073-699774 Gegevens stammen uit: 2003			
1	Is uw gemeente dit jaar of afgelopen jaar concreet met het klimaatconvenant aan de slag gegaan?	ja	2
2	Uw gemeente beschikt over een energiebeleidsplan waarin uitdrukkelijk naar klimaatproblematiek wordt verwezen.	ja	2
3	Uw gemeente is voornemens, op basis van een raadsbesluit, om in de komende collegeperiode klimaatbeleid zodanig vorm te geven dat de meeste aspecten van klimaatbeleid doorwerken in de relevante beleidsterreinen.	ja	2

Algemene overzichten in www.la21.nl

Details per gemeente in www.la21.nl

Resultaten Lokale Duurzaamheidsspiegel 'water' 2003, totaalscores							
gemeente	totaal	1 en Boer	18	Gemerit-Bakel	24	Eibergen	30
Epe	5	Lemsterland	18	Jacobswoude	24	Uden	30
Bellingwedde	7	Zevenaar	18	Wunseradiel	24	Tiel	30
Baarn	8	Wieringen	18	Iubbergen	24	Drechterland	30
Graft-De Rijk	8	Noordwijk	18	Franekeradee	24	Renkum	30
Tynaarlo	9	Opmeer	18	Zandvoort	24	Oldenzaal	30
Dongeradeel	9	Bergen NH	18	Zaanstad	24	Eemshond	31
Buren	10	Cuijk	18	Echt-Susterer	24	Borsele	31
Harderwijk	10	Sliedrecht	18	Hoorn	25	Simpelveld	31
Venray	10	Heeze-Leende	18	Wervershoof	25	Borne	31
Loenen	10	Huist	19	Alphen-Chaar	25	Assen	31
Muiden	10	De Marne	19	Aalsmeer	25	Aalburg	32
Lierneer	10	Maasdriel	19	Mierlo	25	Lelystad	32
Heythuysen	10	Marum	19	Cromstrijen	25	Texel	32
Vlist	11	Druten	19	Alblasserdam	25	Schouwen-Du	32
Sittard-Geleen	11	Bunschoten	19	Maarssen	25	Millingen a/d H	32
IJsselstein	11	Bloemendaal	19	Ouderkerk	25	Etten-Leur	32
Ouder-Amstel	11	Driebergen-Rij	19	Werkendam	26	Roosendaal	32
Voorst	12	Anna Paulown	19	Hof van I wen	26	Tilburg	33
Someren	12	Woensdrecht	19	Stede Broec	26	Breukelen	33
Wymbritseradiel	12	Mill en Sint Hu	19	Heelvoetsluis	26	Langedijk	33
Zijpe	12	Oud-Beijerland	19	Haarlemmerm	26	Almere	33
Coevorden	12	Amersfoort	19	Westvoorne	26	Andijk	33
Zevenhuizen-Moerkapelle	12	Purmerend	19	Harenkarspel	26	Lopik	33
Dantumadeel	12	Bolsward	19	Ambt Montfort	26	Hardinxveld-G	33
Haarlemmerliede en Spaar	13	Leidschendam	19	Voorschoten	26	Spijkenisse	33
Oegstgeest	13	Huizen	19	Bergen op Zox	26	Edam-Volenda	34
Zwartewaterland	13	Waddinxveen	19	Cranendonck	26	Doetinchem	34
Opsterland	13	Medemblik	20	Baarie-Nassau	26	Enkhuizen	34
Sevenum	13	Noordwijkerho	20	Amerongen	26	Culemborg	34
Moerdijk	13	Zundert	20	Maastricht	26	Alkemade	34
Alphen a/d Rijn	13	Naardwijk	20	Urk	26	Kerkrade	35
Roerdalen	13	De Lier	20	Aalten	27	Veghel	35
Zwijndrecht	13	Slochteren	20	Geldrop	27	Leeuwarden	35
Beemster	14	Naarden	20	Veere	27	Winterswijk	35
Bergh	14	Bunnik	21	West Maas er	27	Obdam	35
Vlagtwedde	14	Olst-Wijhe	21	Niedorp	27	Rotterdam	35
Abcoude	14	Best	21	Vlaardingen	27	Ubbergen	35
Geertruidenberg	14	BEEK	21	Halderberge	27	Groningen	36
Dinkelland	14	Harlingen	21	Schagen	27	Groenlo	36
Littenseradiel	14	Emmen	21	Almelo	27	Amsterdam st	37
Ermeo	14	Rhemen	21	Rijssen-Holter	27	Reimerswaal	38
Oostzaan	14	Weert	21	Uitgeest	27	Eindhoven	38
Lingewaai	14	De Ronde Ver	21	Veendam	28	Heerhugowaa	38
Horst a/d Maas	15	Zeevang	21	Zutphen	28	's-Hertogenbo	38
's-Gravenzande	15	Roggel en Ne	21	Stadskanaal	28	Wieringermee	38
Castricum	15	Schinnen	21	Vlissingen	28	Leiden	38
Boarnsterhim	15	Haaksbergen	21	Ferwerderadie	28	Oisterwijk	38
Angerlo	15	Loppersum	21	Rijnwoude	28	Haarlem	38
Heumen	15	Vorden	21	's-Gravendeel	28	Uithoorn	38
Bennebroek	15	Dronten	21	Wateringen	28	Delft	39
Reeuwijk	15	Meijel	21	Zelhem	28	Dordrecht	39
Amstelveen	15	Ridderkerk	22	Valkenswaard	28	Meerssen	39
Wehl	15	Nieuwegein	22	Nijerurd	28	Den Helder	40
Lisse	15	Wisch	22	Venhuizen	28	Amsterdam	40
Laren	16	Roermond	22	Kessel	28	Hilversum	40
Wester-Koggenland	16	Ruurlo	22	Ooststellingwe	28	Smallingerland	40
Het Bildt	16	Beverwijk	22	Oirschot	28	Amsterdam st	41
Noord-Baveland	16	Neede	22	Wierden	28	Nijmegen	43
Laarbeek	16	Arnhem	22	Strijen	29	Oosterhout	43
Gendringen	16	Waterland	22	Valkenburg a/	29	Boxtel	43
Heerlen	16	Heerde	22	Duiven	29	Meppel	46
Zaltbommel	16	Weesp	22	Waalwijk	29	Breda	47
Maasland	16	Middelburg	23	Hellendoorn	29		
Velsen	17	Wijk bij Duurs	23	Bladel	29		
Schiermonnikoog	17	Noorder-Kogg	23	Den Haag	29		
Heel	17	Apeldoorn	23	Griessenlande	29		
Bergeijk	17	Gulpen-Witter	23	Schermer	29		
Brunssum	17	Nunspeet	23	Helmond	30		
Grave	17	Wassenaar	23	Midden Drent	30		
Sassenheim	17	Heemskerk	24	Bernheze	30		
Wageningen	17	Vianen	24	Borger-Odoor	30		
Landsmeer	17	Diemen	24	Warmsveld	30		
Heemstede	17	Doesburg	24	Alkmaar	30		
Hoogezand-Sappemeer	17	Wognum	24	Heiloo	30		
Wormerland	17	Zoetermeer	24	Bussum	30		

Score sociaal Lokale Duurzaamheidsspiegel 2003	
	totaal
Lingewaal	6
Graatstroom	8
Oud-Beijerland	8
Geldrop	9
Heemstede	12
Noord-Beveland	12
Wisch	13
Hoogeveen	13
Grave	13
Assen	14
Weert	14
Dordrecht	14
Groningen	14
Haarlemmermeer	14
Epe	15
Purmerend	16
Wageningen	16
Wijk bij Duurstede	16
Bernheze	16
's-Hertogenbosch	16
Alphen a/d Rijn	17
Wieringermeer	17
Heerhugowaard	17
Borger-Odoorn	18
Meerssen	18
Opsterland	18
Hoogezand-Sappemeer	19
Lelystad	19
Spijkenisse	19
Hoorn	20
Arnhem	20
Waalwijk	20
Medemblik	22
Uden	22
Zutphen	22
Leiden	22
Apeldoorn	22
Roosendaal	23
Zoetermeer	23
Schagen	23
Boxtel	24
Leeuwarden	24
Meppel	24
Leidschendam-Voorburg	24
Emmen	26
Haarlem	26
Eindhoven	27
Delft	27
Tilburg	27
Breda	28
Renkum	28
Waddinxveen	28
Nieuwegein	28
Reeuwijk	28

Ruimte en Groen totaalscores 2003		Borger-Odoorn	17
		Rotterdam	17
gemeente	totaal	Epe	17
Bennebroek	2	Hoogezand-Sappemeer	18
Roosendaal	2	Meppel	18
Hoogeveen	3	Renkum	18
Heemskerk	4	Zutphen	18
Heerhugowaard	4	Leeuwarden	18
Graafstroom	6	Uden	20
Emmen	6	Groningen	20
Oud-Beijerland	8	Noord-Beveland	20
Geldrop	8	Alphen a/d Rijn	21
Rhenen	9	Wisch	21
Lingewaal	10	Wageningen	21
Opsterland	10	Tilburg	22
Tynaarlo	10	Haarlemmermeer	23
Waddinxveen	10	Grave	23
Wieringermeer	11	Reeuwijk	23
Assen	12	Meerssen	24
Schagen	12	Bernheze	24
Wijk bij Duurstede	12	Dordrecht	24
Medemblik	12	Haarlem	25
Weert	13	Apeldoorn	26
Hoon	13	Boxtel	28
Spijkenisse	13	Nieuwegein	29
Lelystad	14	Nijmegen	29
Waalwijk	15	Eindhoven	29
Heemstede	15	Zoetermeer	29
Tiel	16	Delft	30
Leidschendam-Voorburg	16	Arnhem	30
's-Hertogenbosch	16	Leiden	31
Purmerend	17	Breda	34

gemeente	totaal							
Thorn	0							
Liemeer	0	Borsele	6	Resultaten mondiaal beleid duurzaamheidsspiegel 2003				
Schijndel	0	Doorn	6					
Olst-Wijhe	0	Wester-Kogge	6					
Bergeijk	0	Ubbergen	6					
Vlist	0	Wenl	6					
Wervershoof	0	Ommen	6					
Blaricum	0	Tynaarlo	6					
Landerd	0	Wierden	6					
Soest	0	Venray	6					
Reusel-de Mierden	0	Maarn	6					
Nuenen	0	Stede Broec	6	Bunnik	12	Haarlemmerm	18	
Nijefurd	0	Weesp	6	Woudenberg	12	Midden Drent	18	
Cromstrijen	0	Zevenhuizen-I	6	Helvoetsluis	12	Waalwijk	18	
Kessel	0	Losser	6	Millingen a/d R	12	Zwijndrecht	18	
Waterland	0	Drechterland	7	Meerssen	12	De Bilt	18	
Lemsterland	0	Kollumerland	7	Slochteren	12	Wijk bij Duurs	18	
Geertruidenberg	0	Uden	7	Beek	12	Voorst	19	
Anna Paulowna	0	Tubbergen	7	Andijk	12	Heerhugowaa	19	
Nijkerk	1	Oirschot	7	Wijchen	12	Westerveld	19	
Lochem	1	Ten Boer	7	Weert	12	Assen	19	
Zuidhorn	1	Texel	7	Sassenheim	13	Gennep	19	
Noorder-Koggenland	1	Brummen	7	Oegstgeest	13	's-Hertogenbo	19	
Terschelling	1	Bennebroek	7	Veghel	13	Hoogezand-S	19	
Strijen	2	Wieringermee	7	Baarn	13	Heumen	20	
Nieuwkoop	2	Dongen	8	Noord-Bevelar	13	Hilversum	20	
Zederik	2	Aalsmeer	8	Reeuwijk	13	Fuizen	20	
Ter Aar	2	Vianen	8	Bladel	13	Voorschoten	20	
Beesel	2	Goedereede	8	Rhenen	13	Barneveld	20	
Wunseradiel	2	Veendam	8	Franekeradee	13	Doetinchem	20	
Schermer	2	Rijssen-Holter	8	Haaksbergen	13	Velsen	20	
Graafstroom	2	Vaals	8	Vlaardingen	13	Ridderkerk	21	
Zijpe	2	Eibergen	8	Tytsjerksterad	13	Nieuwerkerk a	21	
Reimerswaal	2	Monster	8	Haelen	13	Enschede	21	
Hillegom	2	Rijnsburg	8	Bergen NH	13	Renkum	21	
Langedijk	2	Jacobswoude	8	Beuningen	14	Heemstede	21	
Bergh	2	Mierlo	8	Hengelo GL	14	Eemsmond	21	
Binnenmaas	2	Oostflakkee	9	Gorinchem	14	Zwolle	22	
Wormerland	2	Groesbeek	9	Spijkensisse	14	Zoetermeer	22	
Bernisse	2	Sliedrecht	9	Steenderen	14	Bussum	22	
Hilvarenbeek	3	Dongeradeel	9	Castricum	14	Helmond	22	
De Marne	3	Mook en Midd	9	Stadskanaal	14	Ede	22	
Woudrichem	3	Alkemade	9	Den Helder	14	Emmen	22	
Albrandswaard	3	Lisse	9	Den Helder	14	Emmen	22	
Hatterij	3	Naaldwijk	9	Wognum	14	Haarlem	24	
Laren	3	Skarsterlan	9	Iwenterand	15	Gemert-Bakel	25	
Hardinxveld-Giessendam	3	Drimmelen	9	Zaanstad	15	Maassluis	25	
De Lier	3	Bunschoten	9	Warnsveld	15	Venhuizen	25	
Zeevang	3	Vlagtwedde	9	Uitgeest	15	Sittard-Geleer	25	
Boskoop	4	Purmerend	9	Naarden	15	Bernheze	25	
Lingewaal	4	Papendrecht	9	Sint-Michielsg	15	Hoorn	25	
Roerdalen	4	Uithoorn	10	Lingewaard	15	Bolsward	25	
Boekel	4	Obdam	10	Cranendonck	15	Amsterdam	26	
Aalburg	4	Hardenberg	10	Leeuwarden	15	Hof van Iwen	27	
Landgraaf	4	Wieringen	10	Dinkelland	15	Schagen	27	
Angerlo	4	Leersum	10	Amsterdam st	15	Waddinxveen	27	
Lichtenvoorde	4	Ferwerderadiel	10	Oosterhout	16	Zeist	28	
Zundert	4	Harenkarspel	10	Dairsen	16	Etten-Leur	28	
Elburg	4	Zoeterwoude	10	Bedum	16	Tilburg	28	
Roosendaal	4	Hoogeveen	10	Tiel	16	Leiden	28	
Haarlemmerliede en Spa	4	Graaf-De Rijp	10	Oud-Beijerland	16	Dordrecht	28	
Laarbeek	4	Beemster	11	Opsterland	16	Grave	29	
Medemblik	4	Roermond	11	Hellendoorn	16	Zutphen	30	
Doesburg	4	Boxmeer	11	Houten	16	Breda	30	
Haaren	4	Borne	11	Appingedam	16	Apeldoorn	31	
Raalte	4	Menaldumade	11	Leusden	17	Leidschendam	31	
Dronten	4	Best	11	Heerde	17	Alkmaar	31	
Boarnsterhim	4	Coevorden	11	Borger-Odoorn	17	Amstelveen	32	
Halderberge	5	Enkhuizen	11	Middelburg	17	Nieuwegein	32	
Voerendaal	5	Overbetuwe	11	Diemen	17	Heemskerk	32	
Amerongen	5	's-Gravenzand	11	Giessenlande	17	Wageningen	34	
Niedorp	5	Muiden	11	Alphen a/d Rij	17	Kesteren	35	
Moerdijk	5	Lelystad	11	Driebergen-Ri	17	Vlissingen	35	
Armeland	5	Heerlen	11	Leiderdorp	17	Boxtel	35	
Lopik	5	Oudewater	11	Geldrop	17	Gouda	35	
Opmeer	6	Epe	11	Loppersum	17	Deventer	35	
Echt-Susteren	6	Baarle-Nassau	12	Culemborg	17	Groningen	37	
				Amerstfoort	17	Eindhoven	40	
				Brielle	17	Delft	41	

Klimaat lokale duurzaamheidsspiegel totaalscores 2003

gemeente	Totaal					
Zevenhuizen-Moerkapelle	0	Gennep	10	Heerde	16	
Hof van Twente	0	Castricum	10	Menterwolde	16	Meppel 21
Rijssen-Holten	1	Rhemen	10	Hoogezand-Sappemeer	16	Zeist 21
Beemster	2	Raalte	10	Valkenswaard	16	West Maas en Waal 21
Someren	3	Vlist	10	Weesp	16	Oegstgeest 21
Lith	3	Graafstroom	10	Noorder-Koggenland	16	Wisch 21
Laarbeek	3	Sint Anthonis	10	Hilvarenbeek	16	Wognum 21
Dantumadeel	3	Dinkelland	10	Grave	16	Veere 21
Lingewaal	4	Berkel en Rodenrijs	10	Loon op Zand	16	Lelystad 21
Dronten	4	Driebergen-Rijsenburg	10	Bergh	16	Leidschendam-Voorburg 21
Wijchen	4	Ter Aar	11	Nuth	16	Heerlen 22
Schiermonnikoog	4	Bunnik	11	Nieuwkoop	16	Sliedrecht 22
De Lier	4	Baarn	11	Diemen	16	Nijkerk 22
Gilze en Rijen	4	Rijnsburg	11	Hengelo GL	17	Noord-Beveland 22
Strijen	4	Son en Breugel	11	Leersum	17	Huizen 22
Bergen op Zoom	4	Velsen	11	Lichtenvoorde	17	Reeuwijk 23
De Wolden	5	Heythuysen	11	Oirschot	17	Nuenen 23
Boarnsterhim	5	Drimmelen	11	Wieringen	17	's-Hertogenbosch 23
Millingen a/d Rijn	5	Cranendonck	11	Bussum	17	Het Bildt 23
Achtkarspelen	5	Hardenberg	11	Spijkenisse	17	Zutphen 23
Bergschenhoek	5	Littenseradiel	11	Muiden	17	Leusden 23
AA en Hunze	5	Woudenberg	11	Tiel	17	Vianen 23
Borsele	5	Bennebroek	11	Eersel	17	Emmen 23
Nieuwerkerk a/d IJssel	5	Reiderland	11	Bedum	17	Purmerend 23
Boskoop	5	Zwartewaterland	11	Tynaarlo	17	Wageningen 24
Ubbergen	5	Weert	12	Hendrik-Ido-Ambacht	17	Boxmeer 24
's-Gravenzande	6	Wervershoof	12	Laren	17	Hengelo OV 24
Oud-Beijerland	6	Best	12	Franekeradeel	17	Deurne 24
Alphen-Chaam	6	Zeevang	12	Harlingen	17	Assen 24
Epe	6	Kollumerland	12	Putten	18	Barendrecht 24
Eemnes	6	Jacobswoude	12	Maassluis	18	Wester-Koggenland 24
Noordenveld	6	Dinxperlo	12	Haarlemmerliede en Spaarnwoude	18	Dordrecht 24
Vorden	6	Opsterland	12	Anna Paulowna	18	Naarden 24
Delfzijl	6	Schoonhoven	12	Papendrecht	18	De Bilt 25
Bleiswijk	6	Aalsmeer	12	Terschelling	18	Drechterland 25
Zundert	6	Vlissingen	12	Oostzaan	18	Valkenburg ZH 25
Ommen	6	Beverwijk	12	Tubbergen	18	Heemskerk 25
Steenwijk	6	Katwijk	13	Hoorn	18	Overbetuwe 25
De Marne	6	Vlaardingen	13	Heemstede	18	Nijmegen 25
Bernisse	6	Warnsveld	13	's-Gravendeel	18	Bergen NH 25
Angerlo	6	Waalwijk	13	Maarssen	18	Helmond 25
Zederik	6	Schiedam	13	Uitgeest	18	Waddinxveen 25
Ameland	6	Borger-Odoorn	13	IJsselstein	18	Oosterhout 25
Beesel	7	Coevorden	13	Noordwijkerhout	19	Leiderdorp 26
Neerijnen	7	Borne	13	Andijk	19	Skarsterlan 26
Westerveld	7	Zwolle	13	Waterland	19	Deventer 26
Schijndel	7	Dalfsen	13	Geldrop	19	Amsterdam stadsdeel Noord 26
Enschede	7	Veghel	13	Edam-Volendam	19	Wieringermeer 26
Leerdam	7	Losser	14	Moordrecht	19	Soest 26
Olst-Wijhe	8	Dongeradeel	14	Doetinchem	19	Medemblik 26
Mierlo	8	Gulpen-Wittem	14	Zelhem	19	Oss 26
Bloemendaal	8	Venhuizen	14	Heumen	19	Leek 27
Landsmeer	8	Nunspeet	14	Wierden	20	Stede Broec 27
Ouder-Armstel	8	Hellendoorn	14	Kampen	20	Almere 27
Roosendaal	8	Beuningen	14	Bladel	20	Lopik 27

Hardinxveld-Giessendam	8	Opmeer	14	Bergen L	20	Eibergen	28
Venray	8	Leiden	14	Goedereede	20	Schagen	28
Gorsstel	8	Simpelveld	14	Dirksland	20	Niedorp	28
Woensdrecht	8	Veendam	14	Goes	20	Kesteren	28
Binnenmaas	8	Hummelo en Keppel	14	Middelharnis	20	Gouda	28
Maasdonk	9	Noordoostpolder	15	Wormerland	20	Alkmaar	28
Weststellingwerf	9	Halderberge	15	Landgraaf	20	Apeldoorn	28
Albrandswaard	9	Harenkarspel	15	Langedijk	20	Ruurlo	28
Heeze-Leende	9	Schermer	15	Bunschoten	20	Amsterdam stadsdeel Osdorp	29
Pekela	9	Ten Boer	15	Kerkrade	20	Haarlem	29
Wehl	9	Graft-De Rijk	15	Elburg	20	Meerssen	29
Winsum	9	Stein	15	Den Helder	20	Eemmond	29
Maasland	9	Culemborg	15	Zwijndrecht	20	Sittard-Geleen	29
Sassenheim	9	Voorst	15	Groenlo	20	Amersfoort	29
Lochem	10	Lisse	15	Uden	20	Arnhem	29
Brielle	10	Giessenlanden	15	Zaanstad	20	Zoetermeer	29
Zijpe	10	Capelle a/d IJssel	15	Nieuwegein	20	Renkum	29
Bellingwedde	10	Obdam	15	Oostflakkee	20	Leeuwarden	30
Voerendaal	10	Wijk bij Duurstede	15	Voorschoten	21	Enkhuizen	30
Helden	10	Alkemade	16	Rucphen	21	Heerhugowaard	30
Echt-Susteren	10	Cromstrijen	16	Monster	21	Haarlemmermeer	30

Boxtel	30
Texel	30
Amsterdam	31
Bolsward	31
Hilversum	31
Tilburg	31
Almelo	31
Etten-Leur	31
Ridderkerk	32
Staphorst	32
Heiloo	32
Uithoorn	32
Urk	32
Amstelveen	33
Eindhoven	34
Alphen a/d Rijn	34
Bernheze	34
Delft	37
Breda	39